

Hejl, František; Kolejka, Josef

**Řešení národnostní otázky v Československu v letech 1944-1945 :
obnovení Čs. republiky jako státu Čechů a Slováků**

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1974-1975, vol. 23-24, iss. C21-22, pp. [21]-52

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101983>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK HEJL—JOSEF KOLEJKA

ŘEŠENÍ NÁRODNOSTNÍ OTÁZKY V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1944—1945

Obnovení Čs. republiky jako státu Čechů a Slováků

Československá historiografie vydala o osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, o osvobozeneckém boji našich národů a o vzniku lidově demokratického Československa již řadu sborníků základních dokumentů a monografických i syntetizujících prací. Odvolávajíc se na základní řadu pramenů a nejznámější práce čs. historiků chceme právě jako čeští autoři zdůraznit především slovenskou problematiku v boji proti okupantům a při vzniku lidově demokratického Československa. Protože výsledky naší národní a demokratické revoluce o rovnoprávnosti mezi Čechy a Slováků byly definitivně vyjádřeny a zabezpečeny až zákonem o československé federaci z roku 1968, je u nás Čechů „slovenská otázka“ stále ještě živá. Aktuální, i když poněkud odsunutá od hlavního trendu společenského vědomí našich lidí, je v ČSSR národnostní otázka vůbec: jako teorie i jako konkrétní skutečnost o obyvatelích maďarské, ukrajinské, polské a německé národnosti.

Slovenské národní povstání jako stěžejní historická skutečnost nejnovějších dějin Čechů a Slováků přitahuje pochopitelně velký zájem domácích a zahraničních badatelů. V naší úvaze — v níž navazujeme na některé základní myšlenky svých studií k 50. výročí založení Komunistické strany Československa¹ — se soustřeďujeme k řešení národnostní otázky a k rozvoji vztahů mezi Čechy a Slováků v programech Komunistické strany Československa a Komunistické strany Slovenska zvláště v období vyvrcholení osvobozeneckého boje našich národů. Pochopení tohoto programu předpokládá poznání příčin změn názorů v letech 1935—1936, resp. i 1939—1941: proto zařazujeme stručný přehled již i pro období předmnichovské republiky.

¹ 50 vítězných let. K 50. výročí založení KSC. Spisy fil. fak. UJEP Brno, Brno 1974, str. 53—63, 65—82.

I.

VZNIK ČSR V ROCE 1918
NÁRODNOSTNÍ PROGRAM KSČ
V OBDOBÍ PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLIKY

Na podzim 1918 vznikla Československá republika. Velká říjnová socialistická revoluce a následující revoluční hnutí na Balkáně i ve střední Evropě v roce 1918 znemožnily dobytelské záměry Německa a Rakousko-Uherska ve „východní Evropě“, znemožnily poslední zoufalé pokusy o vytvoření Předlitavska-Rakouska, jako jakéhosi spolku národů německého, českého, jihoslovanského a haličsko-ukrajinského(!) pod panstvím Habsburků, znesnadnily uskutečnění samostatných Uher v jejich „zalitavské“ předválečné celistvosti – a nutily dohodové vítězné imperialisty uznat „fait accompli“ ve střední Evropě a v severozápadní části Balkánu. Celková situace, v tom pak zejména ideologická a organizační slabost revolučního dělnictva národů střední, jihovýchodní a severovýchodní Evropy, nedovolala uskutečnit program Velké říjnové socialistické revoluce a těch revolučních sil na půdě sovětského Ruska, které v letech 1917–1918 viděly řešení sociálních, národních a státoprávních otázek v podobě celoevropského spolku svobodných a rovnoprávných národů se systémem dělnických rad (sovětů). K těmto ideám se hlásili i revoluční Češi a Slováci. Avšak pokusy o přerůstání revolučních hnutí v socialistické revoluce, jejichž vítězství v Německu, Rakousku, Maďarsku, u nás a jinde bylo předpokladem pro uskutečnění socialistických federací středoevropské či balkánské nebo celoevropsko-sovětské, byly v letech 1919–1920 odraženy a poraženy.

Byl naopak nastolen tzv. versaillský systém, který vzhledem k celkové revoluční náladě v Evropě uznával formálně právo národů na sebeurčení, ale ve skutečnosti zabezpečoval v Evropě moc a vliv západoevropských imperialistů, především francouzských.

Uplatnění zásady strategických a historických hranic pro vítěze proti poraženým nebo slabším, spory o hranice mezi sousedy a spory vítězů o rozdělení sfér vlivů v Evropě – to vše vedlo k tomu, že nebyla uplatněna zásada práva národů na sebeurčení důsledně nebo vůbec ne, že nebyly uspokojeny nároky všech doposud „nestátních“ národů (Chorvati, Slovinci, Slováci, Makedonci) a hlavně že zůstávaly nebo nově vznikaly četné a početné národní skupiny (menšiny), které byly odděleny od mateřských národů. Ve srovnání s obdobím před rokem 1914, kdy žilo na území nově vzniklých a obnovených států (od Finska přes Pobaltí a Podunají až k Jadranu a Černému moři) přes 60 mil. příslušníků nerovnoprávných národů a národnostních menšin, došlo po roce 1918 ke zlepšení situace: byly v zásadě vyřešeny staré a tradiční otázky „polská“ a „jihoslovanská“, byli sjednoceni Rumuni, spojili se Češi a Slováci – samostatnost dostaly i baltské národy a Finsko, na Balkáně byla potvrzena samostatnost Albáncům. Vítězství buržoazních režimů v Pobaltí, kde v roce 1918–1919 vznikla sovětská moc, bylo krokem zpět. Třeba také říci, že Jugoslávie, Polsko, Rumunsko i Československo byly národnostně smíšenými státy. Nové či obnovené státy v severovýchodní, střední a jihovýchodní Evropě měly

přes 30 mil. příslušníků národních skupin (menšin) a 10 mil. příslušníků čítaly zmíněné čtyři národy (Chorvati, Slovinci, Slováci a Makedonci), které nedostaly dostatečnou formu státnosti.

Jak je známo, byla přiznána Československé republice při pařížských mírových jednáních (smlouvami z Versailles, St. Germain a Trianonu) i ta území, na nichž žilo přes 3 mil. Němců (v pohraničním území českých zemí), 750.000 Maďarů (na jižním Slovensku a na jihu tzv. Podkarpatské Rusi), skoro půl mil. Ukrajinců-Rusínů a přes 100.000 Poláků (Těšínské Slezsko). Češi měli něco přes 50 % všeho obyvatelstva, Slováci necelých 16 %. Československá buržoazie proto dokazovala, že Slováci jsou jednou z větví „jednotného československého národa“: v zahraničí tak vznikala dojem, že „Čechoslováků“ je $\frac{2}{3}$ všeho obyvatelstva ČSR (ústava z roku 1920 uzákonila tuto ideu „jednotného československého národa“, a to se souhlasem slovenských poslanců Ústavodárného shromáždění).

Imperialistické cíle mírových smluv z Paříže mezi velmocemi a zejména proti sovětskému Rusku, spory a války o hranice nových a starých států, existence početných národních skupin a menšin či nerovnoprávných národů (28 % všeho obyvatelstva severovýchodní, střední a jihovýchodní Evropy) — to vše vyvolávalo proti versaillským smlouvám odpor nejen u poražených a nerovnoprávných. Versaillský systém odmítalo i mezinárodní revoluční dělnické hnutí. Komunistická internacionála navrhovala v duchu VŘSR a na základě zkušeností s heslem práva národů na sebeurčení v Evropě v letech 1917–1918 a pak v sovětském Rusku v následujícím období, aby revoluční proletariát usiloval o federativní uspořádání Evropy na základech sovětských forem státnosti každého národa. Komunistická internacionála proto hlásala právo na sebeurčení národů jako právo na odtržení pro kolonie i pro Evropu. Komunistická internacionála předpokládala — na základě zkušeností z let 1914–1918 — že nespokojenost podmaněných a nerovnoprávných národů je skutečným nebo potencionálním zdrojem revoluční energie, že hnutí těchto národů — národností je anebo se stane spojencem boje revolučního proletariátu proti danému státnímu a společenskému (kapitalistickému) systému.

Program a směrnice KI z jednotlivých sjezdů, zejména II. kongresu z roku 1920, V. kongresu z roku 1924 a konečně VI. kongresu z roku 1928 jednotlivé komunistické strany přejímaly a podle okolností je rozpracovávaly vzhledem k poměrům ve svých zemích. Také Komunistická strana Československa přijala na svém II. sjezdu v roce 1924 a hlavně až na V. sjezdu 1929 takové řešení národnostní otázky, které uznávalo právo všech národů — národností na sebeurčení a na odtržení a které směřovalo k rozbití panství buržoazie v ČSR. Snaha o překonání určité pasivity v plnění směrnic KI v národnostní (a rolnické) otázce před rokem 1929 a zejména o překonání přežívajících tendencí čechoslovakismu nebo i jiných forem buržoazního nacionalismu (v českém prostředí) vedla v letech 1929–1933 k takovému formulacím úkolů, v nichž se odmítal vůbec československý stát: k takovým závěrům se docházelo z nesprávných tezí o imperialistickém charakteru ČSR od samého začátku a o vzniku ČSR jako „darů“ západoevropských imperialistů československé buržoazii. Podstatné však je to, že Komunistická strana Československa uznala a proklamovala právo národů na sebeurčení v leninském duchu — jako právo na vlastní rozhodnutí

o příští státní formě jednotlivých národů — národností: buď jako právo na odtržení a na spojení s mateřskými národy anebo na prozatímní spojení všech národností ČSR jako federace socialistických (sovětských) republik. Na tuto možnost řešení národnostní otázky ve federativním socialistickém Československu se poukazovalo již na II. sjezdu v roce 1924 a zejména se přitom myslelo na Slováky.

Českoslovenští komunisté se nespokojovali jen s deklaracemi, ale konkrétně rozebírali rovnoprávné postavení Slovenska a tehdejší Podkarpatské Rusi (Zakarpatské Ukrajiny): protestovali proti rušení některých průmyslových závodů na Slovensku, navrhovali výstavbu v zaostalých územích, ujímali se zbídačelého rolnictva, pranýřovali nerovnoprávnost národností ve školství, žádali zabezpečení zaměstnanosti atd.²

Po roce 1933 a hlavně po VII. kongresu Komunistické internacionály — který znamenal „oborot v politice Kominterny“³ — začala Komunistická strana Československa v duchu projevu Georgi Dimitrova a směrnic VII. kongresu přizpůsobovat svůj národnostní program úkolům, vyplývajícím z nebezpečí fašistické agrese proti ČSR. Nacisté se netajili dobytými záměry vůči „východní Evropě“ a využili ke svým cílům proti Československu iredentismu části německého obyvatelstva v českých zemích. Neschopnost čs. buržoazního režimu řešit nebo alespoň zmírnit následky světové hospodářské krize, která zejména postihovala pohraničí se smíšeným obyvatelstvem (lehký průmysl!), nesla v letech 1935–1938 trpké ovoce. Také pilsudčkovsko-beckovský režim v Polsku začal klást Československu územní nároky. Nebezpečí revize mírových smluv hrozilo Československu také ze strany Maďarska. Za takové situace nemohlo být v Československu — ale ani v Polsku a zejména v Jugoslávii — uplatňováno právo na sebeurčení národů jako právo na odtržení. Plenární zasedání EKJ z března-dubna 1936 upozorňovalo na to, aby komunistické strany mnohanárodnostních států neinterpretovaly právo na sebeurčení jako „návod na rozkouskování“ těch států, které byly ohroženy nebezpečím fašistické agrese zvenčí.⁴

V duchu rezolucí VII. kongresu Komunistické internacionály proběhl VII. sjezd Komunistické strany Československa v roce 1936. Českoslovenští komunisté se postavili na obranu svých národů a svého státu. Obrana Československé republiky proti zahraničnímu fašismu se stala nyní věcí nejen Čechů, ale i Slováků a ostatních národních skupin a menšin: ty ovšem bylo třeba a možné získat pro věc obrany státu tím, že se jim přizná úplná jazykově kulturní a sociálně ekonomická rovnoprávnost. Proto komunisté vytyčovali na svém sjezdu vedle hesla „Za obranu republiky!“ i zásadu „Za úplnou rovnoprávnost a za bratrský svazek všech národů v ČSR!“. Němečtí, maďarští a polští komunisté slibovali na sjezdu: Nedáme Hitlerovi do područí německé obyvatelstvo! Nechceme, aby se maďarský lid dostal pod jařmo horthyovského fašismu! Ani jednu vesnici beckovské-

² Podrobně a uceleně V. Plevza, *Slovenská štátnost a slovenská otázka v politice KSC*. Bratislava 1971; Program KSC na V. a VI. sjezdu vysvětluje K. Pomajzl, *KSC a národnostní otázka*. Filosofický časopis 1971, č. 3, str. 419–436.

³ B. M. Leibzon — K. K. Širinja, *Oborot v politice Kominterny. K 30-letiju VII. kongressa*. Moskva 1965.

⁴ *Kommunističeskij Internacional. Kratkij istoričeskij očerk*. Moskva 1969.

mu Polsku! — V následujících letech vypracovala KSČ několik návrhů na národnostní vyrovnání s německým obyvatelstvem v pohraničním území, na „hospodářské, sociální a kulturní povznesení Slovenska“ a na uspořádání poměrů v Zakarpatské Ukrajině. Straně se podařilo uspořádat celou řadu akcí na obranu republiky i v pohraničním německém území, na Slovensku a v Zakarpatské Ukrajině. Československá vláda však nebrala na vědomí tuto iniciativu komunistů a naopak šla svou třídní cestou — svolila jednat s Henleinem o požadavcích, podle kterých by nutně vznikl v pohraničním území Čech, Moravy a Slezska stát ve státě. „Hradní“ buržoazie kapitulovala nakonec před západními appeasanty a přijala Mnichov. Od Mnichova pak byla již jen krátká cesta k odtržení Slovenska 14. března a k okupaci českých zemí dne 15. března 1939: Zakarpatskou Ukrajinu zabralo dne 17. března Maďarsko.

Závěrem tohoto stručného přehledu předmnichovského období v dějinách našich národů chtěli bychom připomenout, že současná slovenská marxistická historiografie (práce M. Gosiorovského, L. Holotíka, V. Plevzy a jiných se dopracovala k vcelku shodnému názoru, že předmnichovská ČSR umožnila — přes svůj buržoazní charakter a navzdory uplatňování falešné ideje jednotného československého národa — dotvořit novodobou (buržoazní) podobu slovenského národa, vytvořit jeho kulturně politické centrum, dát základy národního školství, rozvíjet národní vědomí a sebevědomí: a v tom či k tomu napomáhali aktivně českoslovenští komunisté.

II.

ZAČÁTEK NÁRODNĚ OSVOBOZENECKÉHO BOJE ČECHŮ A SLOVÁKŮ

PŘEDSTAVY O POVÁLEČNĚ OBNOVĚ ČESKOSLOVENSKA (1939–1941)

Rozbití Československa a válka Itálie proti Albánii na jaře 1939 nutily sice západní státy, aby se nyní postavily za Polsko (od něhož žádal Hitler v květnu–červnu 1939 navrácení Gdaňska a koridor do Východního Pruska), ale jejich jednání se Sovětským svazem o případný společný postup proti Hitlerovi nebylo upřímné. Jak je známo, reagovala sovětská vláda na tento licoměrný postup Anglie a Francie, které za zády SSSR sondovaly možnost dohody s nacistickým Německem, přijetím nabídky německé vlády na uzavření paktu o neútočení. Západní státy sice vypověděly válku Německu v září 1939 po jeho přepadu Polska, ale vedly jen „podivnou válku“. Polsko bylo za krátkou dobu poraženo a ve většině inkorporováno do „reichu“. Pak přišly na řadu skandinávské státy a v květnu–červnu 1940 i Francie. Cestu na Balkán si nacisté zajišťovali přes Maďarsko, kterému dopřáli již na podzim 1938 a na jaře 1939 posunuli jeho severních hranic na úkor Československa a v létě 1940 pak na úkor Rumunska (připojení Sedmihradska k Maďarsku). Konečně na jaře 1941 šel Hitler na pomoc Mussolinimu, který vedl od konce roku 1940 neúspěšně válku proti Řecku. Hitler přepadl v dubnu 1941 Jugoslávii a zároveň přes „spojenecké“ Rumunsko a Bulharsko vtrhl i do Řecka. V květnu 1941 byla celá západní,

střední a jihovýchodní Evropa podrobena přímo nebo „spojenecky“ nacistickému Německu. Nyní byl na řadě Sovětský svaz.

Sovětská vláda využívala celkové situace po srpnu 1939 k tomu, aby zajistila bezpečnost svých hranic. Dne 17. září 1939 osvobodila Rudá armáda západní Ukrajinu a západní Bělorusko, které byly až do té doby částí buržoazně statkářského Polska. Na podzim 1939 a na jaře 1940 zesílil vliv SSSR v baltských republikách, které se staly v červenci 1940 svazovými republikami SSSR. Už předtím vyřešil SSSR bezpečnost svých severních hranic a hlavně Leningradu vůči Finsku a koncem června 1940 si vymohl od Rumunska návrat Besarabie a připojení severní části převážně ukrajinské severní Bukoviny. Nabídky sovětské vlády na spojení Bulharsku byly v Sofii odmítnuty. Podepsání paktu s Jugoslávií dne 5. dubna 1941 přišlo příliš pozdě, protože Jugoslávie byla téhož dne přepadena Němci.

V této složité mezinárodní situaci, v níž se Hitler stával pánem dvou třetin Evropy a ponechával Velkou Británii v nejistotě, zda podnikne na ostrov invazi – a v níž SSSR zabezpečoval své pozice proti případnému útoku ze strany Německa (při zachování podmínek německo-sovětského paktu o neútočení ze srpna 1939) a možná i ze strany Západu, mohlo se jevit mnoha lidem postavení našich národů dost bezúspěšně. Beneš a jeho spolupracovníci z buržoazní emigrace se sice snažili vystupovat jako pokračovatelé předmnichovského československého státu, ale nemajíce žádných slibů od Velké Británie (která neminila zrušit svůj podpis na mnichovské dohodě) hledali východisko pro válečný vývoj ve střední Evropě ve všelijakých kombinacích federativního uspořádání Evropy (čs.-polská federace, řecko-jugoslávská). V západní Evropě a především v Anglii se tedy v letech 1940–1941 přemýšlelo o federalizaci Evropy, až bude Německo poraženo a až z Velké Británie anebo i z Německa přijde popud k „revoluci“. Tak si představovali poválečný vývoj v Evropě labouristé (např. J. H. Laski) a jejich vlivem i představitelé Socialistické dělnické internacionály (II. internacionála), zejména pak socialisté okupovaných zemí (konference v Londýně v červenci 1940). Staronová idea „spojených států evropských“, někdy ve formulaci „Spojené socialistické státy evropské“ (např. polští socialisté na jaře 1941) měla však více protisovětské než socialistické záměry. Dodejme ještě, že v propagaci federalizace Evropy či konkrétně střední a jihovýchodní Evropy se pokračovalo na půdě Velké Británie ještě po roce 1941 a že také v propagaci novoslovanství se vyskytly projekty na utvoření nějaké slovanské federace ve střední Evropě.⁵

Komunistická internacionála vyvodila z celkové situace na jaře 1939 závěr, že je nutné, aby komunistické strany prohloubily základnu lidové fronty boje proti hitlerovské agresi. V červnu 1939 ukládala EKI komunistickým stranám střední Evropy, Balkánu a Skandinávie, aby vytvářely širší fronty boje dělnictva, rolnictva a maloburžoazních vrstev včetně demokratických sil buržoazie. Československým komunistům se konkrétně ukládalo, aby se stali „bojovníky za národní věc“. Českoslovenští komu-

⁵ O těchto otázkách podrobně v práci J. Kolečky, *Národnostní otázka ve střední a jihovýchodní Evropě. Národnostní program Komunistické internacionály a jejich sekci 1918–1945* (rkp).

nisté vskutku hned po Mnichovu vytyčovali heslo „Za nový 28. říjen!“ a od jara 1939 se připravovali k úkolu bojovat „za svobodu Čechů a Slováků“.

Čeští a slovenští komunisté v západní emigraci (v Paříži) navrhovali v červnu 1939, aby se v zahraničí, zvláště v Americe (v krajanských spolicích!) „pracovalo také po linii antihitlerovského spojení slovanských národů: Čechů, Slováků, Podkarpatorusů i Poláků a Jihoslovanů“.⁶ Vskutku se v propagandě ilegálního ÚV KSC objevila slovanská hesla v prvních dnech války Německa proti Polsku, a to jak v českých zemích, tak i na Slovensku. Ještě 10. září 1939 informoval ilegální ÚV KSC v Praze moskevské vedení strany o tom, že vede boj proti okupantům pod hesly „Ať žije svobodné Československo ve svobodné Evropě, ať žijí svobodní Slováci ve svobodném Československu!“⁷

Kominternu však hodnotila vypuknutí války jako oboustranně imperialistickou válku a z tohoto hodnocení vyvodila nové strategicko-taktické směrnice, v nichž se odmítala orientace osvobozenecského boje proti hitlerovským okupantům na západní státy a předpokládala se možnost revoluce v Německu. Proto se tehdy nepomýšlelo na prostou obnovu ve střední Evropě stavu před rokem 1938. Dne 14. září 1939 instruovalo zahraniční vedení KSC vedení strany v okupovaném území o tom, že je možné předpokládat „spojení s německou a rakouskou dělnickou třídou“ v boji za svržení Hitlera a za národní a sociální osvobození.⁸ Výrazem takové spekulace se změnou poměrů v Německu je i společné prohlášení komunistických stran Německa, Rakouska a Československa (v Moskvě) z 2. listopadu 1939, v němž se prohlašovalo, že komunisté nasazují všechny síly k tomu, aby spojili osvobozenecský boj německé dělnické třídy s osvobozenecským bojem Čechů, Slováků a Rakušanů v jednotu proti německému imperialismu.⁹ Ilegální výbor KSC z toho usuzoval, že dochází ke změně cílů, a proto se ptal začátkem ledna 1940 Moskvy, zda se ve stranické propagandě má nadále hovořit o „novém Československu“ a jaké se očekává příští státoprávní uspořádání u nás.¹⁰ Z letáků, které byly v českých zemích rozšiřovány koncem roku 1939 a v prvních měsících roku 1940, lze soudit, že ilegální ÚV KSC přijímal obsah prohlášení tří stran z listopadu 1939. V březnu 1940 pak informovalo zahraniční vedení strany české a slovenské soudruhy o tom, že „naše předválečná hesla (z období do září 1939) se musí změnit“ a že „heslo ‚Obnovení Československa‘ dnes skrývá imperialistické a protisovětské plány“. Národní otázka se „redukuje na problém Čechů a Slováků“: Češi bojují za obnovu národní a státní svobody a Slováci zase za úplnou samostatnost nynějšího slovenského státu. Budoucí poměr obou národů závisí na válečných událostech a na výsledcích války.¹¹ — Jak je zřejmé, neznamenaly směrnice KI a moskevského vedení

⁶ *Za svobodu českého a slovenského národa. Sborník dokumentů k dějinám KSC v letech 1938–1945 a k IX., X. a XI. svazku Spisů Klementa Gottwalda*. Praha 1956.

⁷ *Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939–1941*. Příspěvky k dějinám KSC 1967/7, str. 391.

⁸ Tamtéž, str. 393.

⁹ *Kommunističeskij internacional*, str. 444 n.

¹⁰ *Depeše mezi Prahou a Moskvou*, str. 408.

¹¹ Tamtéž, str. 412.

KSC zadržování osvobozenického zápasu Čechů a Slováků proti Hitlerovi, naopak k tomuto boji povzbuzovaly, orientovaly jej na širší souvislosti. Forma soužití a státnosti Čechů a Slováků, vyjádřená heslem společného československého státu, nebyla tehdy tou nejdůležitější věcí – a opačně řečeno vzhledem k celkové situaci na Slovensku bylo heslo zdůrazňující svébytnost a státnost Slováků výhodnější.

K přecenění možnosti revoluce v Německu tehdy v letech 1939–1941 je třeba říci, že i v Londýně měli obavy z možné revoluce a dokonce „bolševického chaosu“ v Německu: obával se jí Beneš a počítali s ní, jak jsme se o tom již zmínili, někteří činitelé Labour Party a Socialistické dělnické internacionály. Dnes ovšem víme, že tato představa byla nereálná. Tehdy v roce 1940 EKI s takovou možností počítala, a proto vznikaly i obavy, aby protiokupantské hnutí v českých zemích nepodléhalo Benešovu „buržoaznímu nacionalismu“ a všeobecnému antiněmectví. V duchu pokynů z Moskvy vyslovil ilegální ÚV KSC v květnu 1940 tezi, že není Němec jako Němec, a že český národ má zájem o přátelství s německým lidem. V Rudém právu pak se několikrát v roce 1940 a na začátku roku 1941 psalo o tom, že „nová Evropa bude federací národně a sociálně svobodných, ze jha kapitalismu vytržených, bratrsky sdružených států a národů“. Psalo se o seskupení „dalších federací osvobozených národů“ kolem již existující sovětské federace. V lednovém čísle Rudého práva z roku 1941 je přímo položena otázka: „Kdo dnes ještě nechápe, že pro český národ nebude skutečné svobody a nebude zajištěna jeho existence, pokud nebude součástí tohoto velkého, vpravdě socialistického bratrství?“¹²

Stažení hesla obnovy Československa a jeho nahrazení hesly „Za socialistický říjen 1918“ anebo i „Ať žije sovětské Československo!“ (jeden z letáků, rozšiřovaných k 1. květnu 1941 v českých zemích), které byly motivovány mezinárodními důvody a úvahami a snad i ohledem na sudetské Němce a především na Slováky, nikterak neoslabovalo vlastenectví československých komunistů a jejich boj proti okupantům. Oslabovalo však sociální základnu a tím i rozsah tohoto boje, ve kterém zejména slovenští komunisté (od května roku 1939 organizovaní v samostatné Komunistické straně Slovenska, která však nadále uznávala vedení moskevského centra KSC – nebyla samostatnou sekci KI) nahrazovala od jara 1940 heslo „Za úplně slobodné a samostatné Slovensko“ novým heslem „Za sovietské Slovensko“, které bude výsledkem a formou diktatury proletariátu. Zpočátku se na Slovensku (v KSS) předpokládalo, že problematika Slovenska se může řešit po vzoru baltských republik, totiž připojením Slovenska k SSSR.¹³ Na tomto stanovisku zůstávali slovenští komunisté po celý rok 1941 i později (hesla z května a června 1941 jako „Do boja za Slovenskú sovietskú republiku pod vedením komunistov!“ a „Za slobodnú sovietskú a socialistickú republiku Slovensko!“). Moskevské vedení strany s těmito hesly nesouhlasilo a odmítalo je v květnu 1941 jako levičáckou tendenci, protože zužovalo možnosti vytvořit širokou frontu všech antifašistů. Nadále však trvalo na zásadě, že Slováci jsou ve frontě středoevropských národů „vedle Čechů jako rovný s rovným“.

¹² Viz blíže v časopise *Odboj a revoluce*, roč. IV, Praha 1966/4, str. 47 n.

¹³ *Prehľad dejín KSC na Slovensku*. Bratislava 1971, str. 246.

III.

KONCEPCE OBNOVY ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY
JAKO „NÁRODNÍHO SLOVANSKÉHO STÁTU“
PROBLÉM MENŠIN (1941–1944)

V červnu 1941 začala nová etapa ve vývoji druhé světové války; její demokratický a osvobozenecský charakter se stal jasný. Hlavním úkolem komunistů obsazených zemí bylo nyní vést masová a všenárodní hnutí v jednotné mezinárodní bojové frontě proti německým a italským agresorům a okupantům. V činnosti komunistických stran slovanských národů pak sehrála důležitou úlohu idea slovanské solidarity. Nacisté považovali slovanské národy za méněcennou rasu a z tohoto hlediska postupovali v dobytém Polsku, poražené Jugoslávii, na okupovaném území SSSR, rovněž i v „protektorátě Čech a Moravy“. Všeslovanský výbor, založený v červenci 1941 na schůzi představitelů slovanských národů v Moskvě, a moskevský Všeslovanský sjezd ze srpna 1941 povzbuzoval ideou slovanské vzájemnosti k rozvoji protiokupantského boje jednotlivých slovanských národů. Pro Čechy a Slováky znamenala idea slovanské vzájemnosti a konkrétní činnost Všeslovanského výboru potvrzení představ bratrských a rovnoprávných vztahů mezi nimi ve znovubudovaném silném Československu – to zdůrazňovali představitelé zahraničního vedení KSČ i demokratičtí nekomunisté v létě 1941.¹⁴

Své spojenectví v antihitlerovském boji s Velkou Británií a pak s USA potvrdila sovětská vláda rovněž plným uznáním emigrantských vlád československé, jugoslávské a polské. V jednáních spojenců o válečných cílech z let 1941–1943/44 se dosáhlo vcelku shody o státoprávním řešení ve střední Evropě (obtíže činila později „polská otázka“). Pokud jde o Československo, shodli se spojenci z iniciativy SSSR (který uznal CSR v předválečných hranicích již 18. července 1941 a „zasadil smrtelný úder Mnichovu a všem jeho důsledkům“) na jeho obnově. Zatímco londýnská emigrace chápala toto uznání jako potvrzení svých představ o obnově předválečného centralistického řízení státu na zásadě jednotného československého národa, trvali komunisté v Moskvě, v Praze i v Londýně na svých požadavcích o rovnoprávnosti Slováků s Čechy. Naproti tomu byla londýnská buržoazní emigrace a zejména dr. E. Beneš iniciativnější v návrzích na řešení menšinových problémů, a to konkrétně sudetoněmeckého obyvatelstva. Moskevské vedení KSČ nepovažovalo za nutné dávat podněty k řešení poválečného uspořádání státu a „národnostní otázky“ již v roce 1941 a v následujícím roce. Ve vzkazech a projevech z Moskvy do okupované vlasti se mluvilo obecně „o naší národní věci Čechů a Slováků“, ale to nepochybně napomáhalo vytvořit dojem – k němuž tlačily všechny zkušenosti s nacistickým režimem – o tom, že obnovená republika bude vskutku státem jen Čechů a Slováků, resp. i zakarpatských Ukrajinců (viz o tom dále).

¹⁴ A. I. Nedorezov, *Obščestvenno-političeskoje značenijsje solidarnosti slavjanskich narodov v gody vtoroj mirovoj vojny*. Sborník *Istorija, kul'tura, etnografija i fol'klor slavjanskich narodov. VIII. meždunarodnyj sjezd slavistov*. Moskva 1973, str. 28 a n.

Začátkem ledna 1943 vypracovala EKI takovou „politickou linii nejbližších úkolů KSČ v národně osvobozené boji“, v níž se načrtávala i možnost společného boje Čechů se sudetskými Němci, budou-li se viditelně distancovat od Hitlera, projeví-li solidaritu s protiokupantským bojem, nastoupí-li do aktivního boje a přispějí-li k porážce fašismu. V dokumentu dále čteme: „Jsme za společný boj všech národů ČSR proti německému fašismu... Společný boj národů proti hitlerismu dnes ulehčí a zrychlí budoucí úpravu národnostní otázky na základě rovnoprávnosti.“¹⁵ V propagandě strany doma ve vlasti se většinou na tuto část „politické linie“ — do Prahy přinesl tento dokument R. Vetiška na jaře 1943, na Slovensko až Karol Šmidke v létě 1943 — bral menší zřetel. V českých zemích převažovalo v práci strany zaměření na území tehdejšího protektorátu Čech a Moravy. Vedení strany v Moskvě, v němž (a také v londýnské emigraci) působili i představitelé předválečných německých komunistů, dávalo ještě v létě 1943 komunistům v Londýně příkaz, aby nekladli v rozhovorech s Benešem otázku sudetských Němců. Členové KSČ však dne 1. července 1943 hlásili do Moskvy, že Beneš chce řešit otázku sudetských Němců, a to odsunem všech těch, kteří se jakýmkoli způsobem provinili na českém národě podporou Henleina. Moskevské vedení zůstávalo na svém méně radikálním postoji vůči sudetským Němcům a navrhovalo Benešovi, když přijel v prosinci 1943 do Moskvy podepsat čs.-sovětskou spojeneckou smlouvu, aby vláda vydala oficiální prohlášení k německé menšině o tom, že „tzv. Sudetská oblast je celistvou částí Československé republiky“ a že čs. vláda nehodlá pronásledovat kvůli henleinovským zločincům všechny Němce, nýbrž jen viníky. Beneš však v rozmluvě s Gottwaldem a dalšími představiteli moskevského vedení strany zastával stanovisko, že „národ si to vyřídí s Němci důkladně, s Němci z říše i s Němci našimi“. Povzbuzen hovorem se Stalinem o tomto tématu (Stalin myšlenku odsunu Němců doporučoval — a také Roosevelt a Anglie prý dali již dříve Benešovi písemný souhlas k takovému řešení) dokazoval Beneš Gottwaldovi, že porážka Německa bude tak silná, že vznikne jedinečná historická příležitost k radikální očistě republiky od německého živlu. „Obdobný postup, jaký bude uplatněn v otázce Němců sudetských, bude praktikován také ve věci Maďarů, přičemž výměna obyvatelstva maďarské národnosti se Slováky v Maďarsku umožní tu snazší postup.“¹⁶

Gottwald myšlenku odsunu v postoji k Němcům poněkud zmírňoval a volil, jak sám později psal, „taktičtější postup“: odmítal trestat sudetské Němce „pod praporem nacionálním“, ale chtěl je žalovat z činů proti demokracii, proti republice a lidskosti, přičemž by Němci, kteří nebudou trestáni a pokud jako antihitlerovci nedostanou čs. občanství, mohou optovat buď pro říši nebo pro republiku.

¹⁵ *Slovenské národné povstanie. Dokumenty* (dále SNP). Bratislava 1965, dok. č. 1, str. 42.

¹⁶ *Cesta ke květnu 1945* (dále CKK) I—1. Praha 1965, str. 56. — Dr. E. Beneš reagoval v tomto svém postoji na četné podněty z okupované vlasti, kde myšlenka odsunu Němců z ČSR byla přijata některými odbojovými organizacemi již před rokem 1943. Také na Slovensku se zabývali někteří představitelé buržoazního odboje myšlenkou odsunu Maďarů. *SNP*, str. 66—67.

O Maďarech se Gottwald nezmiňoval a nepsal o tom ani v dopise skupině komunistů do Londýna. Ti pak z vlastní iniciativy vsunuli v únoru 1944 do svého „Návrhu programu Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova“ (blok KSC, sociální demokracie a národních socialistů) požadavek, aby se řešila i otázka maďarské národnostní menšiny obdobně jako německé: potrestáním viníků mimo jiné i deportací. Ale těm maďarským a německým protifašistům, kteří se před Mnichovem a po něm účastnili boje proti hitlerismu, bylo slíbeno právo na státní občanství. Opatření proti viníkům z řad německého a maďarského obyvatelstva se měla připravit ve spolupráci s „výborem německých antifašistů“ a se „svazem československých Maďarů“.¹⁷

Moskevské vedení strany posuzovalo v dubnu 1944, jaká opatření budou podniknuta v osvobozené ČSR, a při této příležitosti si Gottwald učinil následující poznámky o národnostním složení osvobozené republiky: „Nacionální základ: Bratrský svazek Čechů, Slováků, Podkarpatských Ukrajinců. Rovnoprávnost Němců, Maďarů, Poláků.“ V „sociální základně“ příští ČSR pak mělo dojít ke změnám v tom smyslu, že „v českém a slovenském národě bude podlomena moc velkoburžoazie (zrádci) ... a likvidace šlechty — do všech důsledků pozemkovou reformu“. Pokud jde o „německý národ“, tu se připravovala „likvidace šlechty, buržoazie, politických exponentů henleinovců“ a „analogicky u Maďarů“.¹⁸ Beneš byl v tomto směru nadále radikálnější a v červenci 1944 počítal s transferem asi 2 mil. Němců „na základě nějaké mezinárodní úpravy“. Odbojovým organizacím v českých zemích pak dával Beneš pokyny, aby napomáhaly vytvářet doma koncem války takovou situaci, aby co nejvíce vinných nacistů z Československa ze strachu uteklo, a budou-li se bránit, aby jich bylo „v revoluci(!) co nejvíce pobito“. Zbylým demokratickým Němcům se nemělo dostat zvláštních menšinových práv, ale v konečném řešení musí být iniciativní — doporučoval — především domov. „Ve věci Maďarů se představujeme provedení rozsáhlé výměny obyvatelstva za Slováky v Maďarsku. Slováci naši musí připravit v tomto smyslu nutné plány.“¹⁹

Pokud jde o Maďary, zaujímal v prostředí londýnské emigrace radikální stanovisko ze Slováků např. Vlado Clementis, autor publikace „Medzi nami a Maďarmi“ (London 1943), ale doma na Slovensku na začátku Slovenského národního povstání se smýšlelo o maďarském obyvatelstvu zpočátku dost tolerantně: kritériem přístupu k Maďarům měl být postoj jednotlivců. Až teprve Jan Šverma oznámil na zasedání pléna Slovenské národní rady dne 3. října 1944, že otázky Němců a Maďarů v nové republice je třeba řešit radikálně a že se nebudou činit žádné překážky „k radikálnímu řešení těchto otázek“: konkrétně však mluvil Šverma o „snížení počtu Němců v republice“. Další člen moskevského vedení strany, Slovák Marek Čulen, referoval na povstaleckém území dne 13. října 1944 o tom, že budou potrestáni i maďarští „džentřící“ a velkostatkáři, kteří na obsazeném území jižního Slovenska vyháněli slovenské rolníky a kolonisty z usedlostí. Cílem osvobozeneckého boje je vyhnat německé okupanty ze Slovenska a celé

¹⁷ CKK I–1, str. 82.

¹⁸ Tamtéž, dok. č. 15, str. 181.

¹⁹ SNPD, dok. č. 99, str. 243.

Československé republiky a zúčtovat i s maďarskými pány a vyhnat je ze Slovenska.²⁰ V Londýně pak vypracovala vláda 23. listopadu 1944 „Memorandum o problému německé menšiny“ pro vlády SSSR, USA a Velké Británie, ve kterém žádala uskutečnění transferu, jenž měl postihnout větší část sudetských Němců. Požadavek transferu maďarského obyvatelstva, který se pokoušela naše vláda uplatnit při jednání o příměří mezi Spojenci a Maďarskem (podzim 1944), západní velmoci zásadně odmítaly; jen V. M. Molotov byl pro. Velmoci vcelku odmítaly na podzim 1944 a na začátku roku 1945 i transfer Němců z Československa.²¹

K problematice sudetských Němců a jihoslovenských Maďarů se vrátíme v další kapitole. Zde ještě připomeneme, že „německá“ a „maďarská otázka“ v poválečném obnoveném Československu byla řešena v letech 1941 až 1944 nepřímo tak, že se v projevech z Moskvy i z Londýna mluvilo o „naší národní věci“, že osvobozená republika bude národním slovanským státem Čechů a Slováků, resp. i „Karpatorusů“ (karpatských Ukrajinců). Na tomto pojetí se shodli představitelé moskevského vedení strany s Benešem v rozhovorech v prosinci 1943 – snad jen s tím rozdílem, že vedení naší strany chápalo Čechy, Slováky a Ukrajince jako hlavní národy, počítajíc i s existencí národnostních menšin v obnovené republice.²² S heslem o Československé republice jako státu tří slovanských národů (tedy i s karpatskými Ukrajinci) se setkáváme až do října–listopadu 1944, kdy se sjezd národních výborů Zakarpatské Ukrajiny v Mukačevě dne 26. listopadu rozhodl „opětne spojit Zakarpatskou Ukrajinu s její velkou matkou sovětskou Ukrajinou a odloučit se od Československa“. Benešovi a dalším z londýnské emigrace to bylo poněkud nemilé, ačkoli Beneš sám v prosinci 1943 takové řešení navrhoval.²³ KSC pak, předvídajíc toto rozhodnutí ukrajinského lidu, nedávala za okupace komunistům Zakarpatské Ukrajiny žádné direktivy: úsilí zakarpatskoukrajinského lidu k sovětské Ukrajině pochopitelně strana schvalovala a podporovala. Ve svém „Návrhu programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků“, předloženém k diskusi zástupcům londýnské emigrace a Slovenské národní rady v Moskvě v březnu 1945, žádala jednoznačně, aby vůle karpatokrajinského lidu byla respektována a aby čs. vláda zahájila jednání se sovětskou vládou o nejvhodnější formě připojení Zakarpatské Ukrajiny k sovětské Ukrajině.²⁴

Problematika Zakarpatské Ukrajiny byla právně vyřešena až po skončení války formou smlouvy mezi ČSR a SSSR. V podstatě však nebyla za války vážnou otázkou a nenarušila základní obsah národnostní otázky Československé republiky – totiž vztah Čechů a Slováků. Ve vědomí našich národů však zůstává skutečnost, že Zakarpatští Ukrajinci vydatně přispěli k obnově našeho státu.

²⁰ CKK I–1, str. 253 a 267.

²¹ CKK I–1, str. 418.

²² Viz výše uvedený náčrt Gottwaldových představ z dubna 1944.

²³ CKK I–2, str. 476.

²⁴ CKK I–1, str. 304.

IV.

„SLOVENSKÁ OTÁZKA“ V PROGRAMU KSC
A POLITIKA KOMUNISTICKÉ STRANY SLOVENSKA
(1941–1943)

Nejen neodborného čtenáře, ale i historika moderních československých dějin překvapuje, kolik diskusí a sporů bylo třeba svést za druhé světové války o správné vyřešení „slovenské otázky“ a vztahů mezi Čechy a Slováky. Beneš a londýnská emigrace, opírajíce se o uznání Spojenců čs. vlády v zahraničí, využívali svého postavení k přípravě obnovy předmnichovské republiky jako centralistického státu na základě Ústavy z roku 1920 včetně zásady „jednotného československého národa“. Emigrantská vláda se v tomto směru spoléhala na převažující část českého buržoazního odboje, ale i o skupiny předválečných agrárnických i jiných „Čechoslováků“ na Slovensku. Část opozičních a neaktivistických slovenských kruhů si vytvořila za války dost dobře fungující spojení s londýnskou vládou a posílala Benešovi vzkazy o své loajalitě k předmnichovské republice, která prý byla „vzorem sociální spravedlnosti a národnostní i náboženské snášenlivosti“(!). Slováci jsou prý většinou už „syti autonomie a separatismu“ a v nové republice nechťejí „žiadne zemské inštitúcie, žiadne zemské výbory“.²⁵ Není divu, že se Beneš cítil spokojen takovými vzkazy a že sám dával na jaře 1943 domyšlivě směrnicе o tom, že Slováci se mohou „zachránit“ jen čechoslováctvím před tím, aby nebyli na konci války považováni za „poražený národ“.²⁶ „Přechod do nové situace“ (po skončení války) je třeba – vzkazoval Beneš na Slovensko – připravovat na Slovensku tak, „jako kdyby vůbec nikdy odloučení (Slovenska) nebylo bývalo. Bude znovu prostě platit stará konstituce“.²⁷ To byly soukromé vztahy. Oficiálně odpovídala londýnská emigrace na „memorandum ze Slovenska“ dne 30. června 1943 „poselstvím do vlasti“, v němž se chlubila, že dosáhla uznání Spojenců i mnoha neutrálnů „za plnoprávného reprezentanta suverénního československého národa“. Děkujíc za sliby „věrnosti“ ze Slovenska, žádala londýnská vláda, aby se na Slovensku pokračovalo „v bratrské lásce k československé jednotě“: slovenský lid přece zajistí svůj kulturní i hospodářský rozvoj „jen v nedělitelné Československé republice“.²⁸

Toto „poselství“, které bylo vysíláno londýnským rozhlasem dne 11. července 1943, se stalo předmětem kritiky jednak ze strany moskevského vedení KSC, vystoupili proti němu vydavatelé londýnského časopisu „Mladé Československo“ a odmítli je i slovenští komunisté. „Poselství“ dalo luďáckému režimu příležitost rozvinout novou kampaň proti československé jednotě, která „bere“ slovenskému lidu jeho národní a státní „samostatnost“. Jen úzká skupina československy smýšlejících činitelů přijímala toto poselství „s jásotem“, ale zároveň upozorňovala Beneše na to, že část slovenské veřejnosti se v důsledku tohoto postoje londýnské emigrace přiklání

²⁵ SNP, dok. č. 2, str. 44 a dok. č. 6, str. 65 aj.

²⁶ Tamtéž, dok. č. 4, str. 55.

²⁷ Tamtéž, dok. č. 9, str. 73.

²⁸ Tamtéž, dok. č. 13, str. 79–81; F. Hejál, 50 vítězných let, str. 73.

k ideji „zachovat Slovensko v rámci federace střední Evropy“ a že „maďarská a polská propaganda na Slovensku získává půdu heslem autonomie“.²⁹

Pravděpodobně i tento čechoslovakisticky vytyčený cíl obnovy Československa v předválečné variantě přispěl k tomu, že v Komunistické straně Slovenska přežívaly i po červnu 1941 anebo se i nově objevovaly tendence používat ve stranické propagandě hesla „Za slobodnú a šťastnú Slovenskú sovietskú republiku!“.

Moskevské vedení KSČ mělo jinou linii. V rezoluci ze dne 17. května 1941 kritizovalo dosavadní agitaci KSS a poukazovalo na skutečnost, že „strana musí přizpůsobit v českých zemích a na Slovensku svá hesla současné situaci. V obou zemích vedeme boj za úplné právo na sebeurčení... a svazujeme ho s otázkou svobody“. V duchu proletářského internacionalismu zdůrazňovalo moskevské vedení KSČ, že „heslo práva na sebeurčení nás svazuje s bojem jiných národů střední Evropy, jež jsou potlačovány německým imperialismem. Ve znamení boje za právo sebeurčení klademe také otázku vztahu českého a slovenského národa k Sovětskému svazu. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že je nesprávné vytyčovat nyní hesla české nebo slovenské ‚sovětské republiky‘. Dnes, kdy je na pořadu dne jako hlavní úloha boj za národní svobodu a státní samostatnost, znamená např. heslo ‚Sovětské Slovensko‘ zúžení masové základny pro mobilizaci všech vrstev lidu k národnímu boji proti německému imperialismu...“ Moskevské vedení KSČ proto akcentovalo nacionální svébytnost slovenského národa a naléhavě požadovalo, aby politika strany na Slovensku vycházela „z politické, národní a státní samostatnosti slovenského národa... Slovenský národ se řadí do fronty středoevropských národů jako rovný s rovným...“³⁰

Moskevské vedení KSČ vyslalo na Slovensko Viliama Širokého a V. Škrabala s úkolem usměrnit strategii a taktiku KSS v duchu rezoluce z května 1941. Široký záhy po svém příchodu na Slovensko byl zatčen (4. 7. 1941) a proto nemohl změnu hesel v KSS prosadit. Zostřená perzekuce po červnu 1941 navíc ztěžovala úkol vyvíjet stranickou činnost v nových podmínkách s novými hesly. A tak se stalo, že dosavadní koncepce KSS se dostávala do určitého rozporu s novou situací, která vznikala po vpádu Německa do Sovětského svazu a po uznání Československa vládou SSSR a pak i dalšími velmocemi. Komunistická strana Slovenska pochopitelně uvítala československo-sovětská jednání z července 1941, ale považovala je spíše za potvrzení svého dosavadního postupu než jako návod na změnu hesel. Nadále považovala za nutné takové řešení národní otázky, které nebude odděleno od proletářské revoluce. V červencovém čísle (1941) Hlasu ľudu se znovu objevuje heslo „Za slobodnú Slovenskú sovietskú republiku!“³¹

Teprve až v polovině roku 1942 dochází na Slovensku k první hlubší vnitrostranícké diskusi o strategii a taktice, o heslech strany v rozvíjejícím se osvobozeném boji. Stanovit adekvátní strategii a taktiku strany ve složitých mezinárodních i vnitřních podmínkách nebylo dílem jednodu-

²⁹ Gustáv Husák, *Svědectví o Slovenském národním povstání*. Bratislava 1970, kapitoly „Plány Benešovy vlády na Slovensku“ a „Slovenská otázka“, str. 91 a d.

³⁰ Husák, *Svědectví*, str. 22.

³¹ A. Štvrtecká, *Ján Osoha*. Bratislava 1970, str. 155.

chým a snadným. Vždyť jen podmínky hluboké ilegality a neúprosné persekuce nesmírně znesnadňovaly možnosti výměny názorů a provedení odpovídající analýzy současné složité vnitřní a mezinárodní situace. A zase naopak moskevské vedení KSC nemající přímého radiového spojení s vedením KSS, zaujímalo ve „slovenské otázce“ ještě v srpnu 1942 jakési kombinované stanovisko: přidržujíc se hesla svobodného Slovenska současně zdůrazňovalo společný boj Čechů a Slováků a konečné spojení obou národů po skončení války.³² Směrnicí moskevského vysílání pro Slovensko měla být — jak to navrhoval V. Kopecký — kombinace „slovenské linie“ s „linií československou“. Ale doma na Slovensku, kde persekuce nadále (1942 i v roce 1943) stranu oslabovala, viděli četní komunisté východisko v sovětském způsobu řešení národnostní otázky a dokonce i v připojení Slovenska k Sovětskému svazu. Nepochota představitelů buržoazní opozice na Slovensku jednat s komunisty o vytvoření společného ústředního národního výboru a o zahájení přímo ozbrojeného boje proti zrádcové bratislavské vládě přispívala k posílení názorů, že KSS musí spoléhat na vlastní síly a pracovat tak, jako by šlo o přípravu socialistické revoluce. Historické vítězství Sovětské armády u Stalingradu vedlo představitele ilegální Komunistické strany Slovenska k závěru, že jedinou spásou a jediným východiskem pro slovenský lid a celý národ je „sovietsky socializmus“ a „slobodná Slovenská sovietska socialistická republika“ (hesla z února 1943). Štefan Bašťovanský ve své rukopisné studii z druhé poloviny roku 1942, nazvané „Národný vývin Slovákov vo svetle marxizmu“, naznačoval možnost „prímknutia sa slovenského národa k bratským národom SSSR“.³³ Občanské odbojové skupiny ze Slovenska hlásily do zahraničí na jaře 1943 a ještě v září 1943 že „komunisté na Slovensku... agitují pro Slovensko jako součást Sovětského svazu“ a že by společně se zemědělským proletariátem hlasovali „pravděpodobně za slovenskou sovětskou republiku“. Proto také tyto občanské složky ve shodě s londýnskou koncepcí obnovy čs. republiky žádaly Beneše, aby „Moskva dala komunistům pokyn, aby hledali řešení jen v rámci Československé republiky“.³⁴

V.

POJETÍ OBNOVY ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY
Z LET 1943–1944

ZMĚNA HESEL KSS

Kvalitativní změny objektivní situace, k nimž docházelo na přelomu let 1942–1943 (Stalingrad!), se začaly hluboce odrážet též na Slovensku, zvláště v působení subjektivních faktorů. Komunistická strana Československa i Komunistická strana Slovenska si dobře uvědomovaly, že vzniká

³² *Dějinná křížovka. Slovenské národní povstání. Předpoklady a výsledky.* Praha 1964, str. 117–118.

³³ *Prehľad dejín KSC na Slovensku*, str. 272 a d.

³⁴ *SNPD*, dok. č. 11, str. 75, dále dok. č. 19, str. 89, č. 12, str. 76 a d.

bezprostřední úkol rozhodně rozvíjet národně osvobozenecský boj doma v okupované vlasti. Tyto úkoly měla na mysli Exekutiva Komunistické internacionály, když na návrh KSČ přijímala 5. ledna 1943 směrnice pro „politickou linii“ KSČ. Tyto směrnice dávaly komunistům za úkol organizovat co „nejširší masy českého a slovenského lidu k aktivnímu a všestrannému boji proti fašismu“: zdůrazňovala se zvláště nutnost rozvíjet partyzánské hnutí všeho lidu, celého národa. KSČ i KSS se ukládalo sjednotit a zorganizovat rozptýlené síly národní fronty v podobě národních sjezdů, dále vybudovat jednotu dělnické třídy zdola, aby si takto KSČ či KSS zabezpečila odpovídající úlohu ve všeobecném národně osvobozenecském hnutí. Celé hnutí se mělo orientovat na „národní povstání“.³⁵

S těmito směrnici a ústními direktivami Kl. Gottwalda i Jiřího Dimitrova přišel na Slovensko v létě 1943 Karol Šmidke. Ten spolu s ilegálními pracovníky Gustávem Husákem a Ladislavem Novomeským konstituoval nové – v pořadí V. – ústřední vedení KSS, které obnovilo činnost strany v krajích a místech. Takto po stránce organizační byla strana připravena plnit úlohu rozhodujícího subjektivního faktoru v národně osvobozenecském boji. Před V. ilegálním ÚV KSS vyvstaly nesmírně složité a obtížné úkoly, které si vyžadovaly politickou rozvahu, revoluční iniciativu, velké organizační schopnosti, tvůrčí přístup a volbu adekvátního programu. Je třeba říci, že vedení strany na Slovensku splnilo všechny tyto postuláty úspěšně. Realizace směrnic EKI vyústila ve známé „Vánoční dohodě o Slovenské národní radě“ v prosinci 1943. V ní byla přijata teze KSČ i KSS o svébytnosti slovenského národa a o nutnosti uznání Slovenské národní rady za vrcholný orgán státní moci na Slovensku. SNR byla koncipována jako jediný reprezentant politické vůle slovenského národa doma a přitom se plně uznávala československá vláda v Londýně jako reprezentant na mezinárodním fóru i na poli vojenském. SNR naplňuje „slovenskou“ i „československou linii“ v syntézu, kterou Vánoční dohoda vyjádřila požadavkem: „Želáme si, aby národ slovenský a národ český, ako najpríbuznejšie slovanské národy, utvárali ďalšie svoje osudy v novej ČSR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov na princípu rovný s rovným.“ „Vánoční dohoda“ o SNR zároveň vyjádřila postuláty mezinárodní orientace nové česko-slovenské republiky: „Želáme si úzku spoluprácu so všetkými slovanskými štátmi a národmi, menovite s SSSR, v ktorom vidíme záštitu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov vôbec a slovanských zvlášť.“ O právní podobě vztahu mezi Čechy a Slováky – o „definitívnej úprave“ poměru slovenského národa k českému, a to jmenovitě o ústavoprávní úpravě měli rozhodnout – jak se praví ve „Vánoční dohodě“ – až „slobodne zvolení (určení) zástupci slovenského národa“.³⁶

Vánoční dohoda tak vyjadřuje změnu hesel slovenských komunistů v duchu zmíněných směrnic EKI z ledna 1943 a určitě se tu odrážejí i výsledky jednání moskevského vedení KSČ s dr. Benešem z období uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy (12. prosince 1943). V tomto jednání dali komunisté otevřeně najevo své představy o nutnosti svébytnosti slovenského národa: Benešovu fikci čechoslovakismu komunisté zá-

³⁵ Tamtéž, č. 1, str. 40–43.

³⁶ Tamtéž, č. 32, str. 126.

sadně odmítli. Moskevské vedení KSČ ostatně kritizovalo centristický čechoslovakistický postoj londýnské vlády již v létě 1943. Uznání svébytnosti slovenského národa prosazovali při jednání s dr. Benešem představitelé komunistické emigrace v Londýně v červenci 1943.³⁷ Stanovisko moskevského vedení KSČ o Slovácích tlumočil článek V. Kopeckého „Češi a Slováci“, publikovaný dne 15. září 1943 v Československých listech.³⁸ V prosinci 1943 žádal Kl. Gottwald, aby londýnská vláda uznala svébytnost slovenského národa v rámci obnoveného společného státu na zásadě rovný s rovným.³⁹ A to odpovídalo náladám a požadavkům Slováků, příslušníků I. slovenské pěší divize, jejíž jednotky přešly v říjnu 1943 na sovětskou stranu. Manifest slovenských vojáků z 29. prosince 1943 vyzýval slovenský lid, aby povstal proti okupantům a bojoval v nerozborném svazku s českým národem proti fašismu za nové demokratické Československo, v němž bude rozhodovat vůle slovenského a českého národa.⁴⁰

Londýnskou a zejména moskevskou diskusí však zápas KSČ s Benešem o uznání práv slovenského národa neskončil. Negativní stanovisko k požadavku svébytnosti Slováků a k právům z tohoto požadavku vyplývajícím pro slovenský národ neprojevil dr. Beneš jen za diskusí s vedením KSČ v Moskvě: trval na něm i na zasedání Státní rady v Londýně v lednu 1944, kde znovu hájil názor o jednotném československém národě. Otázka národnosti, v tom pak především otázka svébytnosti slovenského národa, byla kardinální otázkou dalšího vývoje, celé budoucnosti dvou bratrských národů, a její negování londýnskou emigrací nemohlo být komunistům lhostejné. Úpornost, s jakou přežívala koncepce čechoslovakismu v kruzích londýnské reprezentace, přiměla KSČ k tomu, aby navzdory složitosti mezinárodních vztahů a možné komplikace znovu vystoupila v otázce Čechů a Slováků. Stalo se tak opět v článku V. Kopeckého „Znovu o Češích a Slovácích“ v Československých listech z 1. února 1944.⁴¹ Autor tu poukazyval na to, že nová ČSR může být silná jen tehdy, bude-li budována na zásadě rovnosti a bratrství tří slovanských národů – Čechů, Slováků a Zakarpatských Ukrajinců. Dále zdůraznil autor skutečnost, že hesla boje proti fašismu musí být dostatečně přitažlivá, mimo jiné proto, že Slovensko může být osvobozeno dříve než české země. Proto komunisté považují dobu za nejvyšší naléhavou k tomu, aby odpovědní politici činitelé vyslovili zásadní slovo v otázce vztahu Čechů a Slováků, a to „ve smyslu rovný s rovným“. Podobně i českoslovenští komunisté v Londýně navrhovali v únoru 1944 sociálním demokratům a národním socialistům takový program Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova, v němž se Československo charakterizuje jako „slovanský stát Čechů, Slováků a Podkarpatských Ukrajinců“ a v němž se požadovalo, aby vláda závazně prohlásila: „Slováci jsou národem nacionálně svébytným.“ Postavení Slováků v budoucí republice mělo být řešeno „podle vůle slovenského národa a podle zásady rovný s rovným,

³⁷ CKK I–1, str. 36.

³⁸ SNP, dok. č. 24, str. 106–110.

³⁹ CKK I–1, č. 3, str. 61–62.

⁴⁰ SNP, č. 33, str. 127–130; CKK I–1, str. 77.

⁴¹ SNP, č. 44, str. 149 a d. – Ve zmíněném článku užívá Kopecký takové argumenty, jako např.: Slováci je třeba „honorovat“ za jejich postoj apod. Tyto pasáže jsou v pracích slovenských autorů kritizovány.

a takto... Slováci budou ve své zemi vlastními strůjci svého osudu...“⁴²

Důležité bylo, že toto stanovisko přijímal i domácí odboj v českých zemích. Ilegální komunistický časopis „Předvoj“ považoval za vhodné vyslovit se ve svém dubnovém čísle r. 1944 „k slovenské otázce“, a to v obšírné úvaze, z níž vyjímáme:

Soužití Čechů a Slováků nemělo v období buržoazní republiky „vždy bratrsky vyjasněnou tvář“. Některé úspěchy luďácko-nacistické propagandy ve slovenské společnosti je třeba hledat „v politickém a hospodářském postavení Slováků v ČSR“. Republika byla nepochybně pro Slováky lepším státním útvarem než Uhersko, ale „nebyla tím, zač se vydávala – nebyla státem bez národnostních křivd“. Proto nyní, kdy myslíme o budoucnosti, musíme v otázce státoprávního vztahu Čechů a Slováků v novém státě volit cestu „sebeurčení do všech důsledků“.

„Úkolem uvědomělého českého pracujícího lidu je potírat důrazně český šovinismus a protektorství vůči Slovákům, potlačit v zárodku případné pokusy vyšších tříd dělat v malém a nesmělém vydání to, co dělají němečtí fašisté ve velkém.

Český pracující lid má životní zájem na bratrské spolupráci s pracujícím lidem slovenským; právě proto bude důrazněji než slovenský lid hájit jeho právo na úplné sebeurčení, naprostou svobodu až do odtržení, neboť jediné ve svobodném federativním státě, vytvořeném dobrovolným sdružením svobodných národů se nám podaří poměr Čechů a Slováků skutečně vyřešit.“^{42a}

Koncem července 1944 kritizovala Benešovo stanovisko také Slovenská národní rada (dále SNR), která žádala, aby byla veřejně proklamována zásada, že Československá republika bude společným státem Čechů a Slováků, v němž oba rovnocenní partneři mají možnost spravovat své záležitosti. SNR upozorňovala na to, že jinak nelze odstranit antagonismus mezi Čechy a Slováky. SNR dále kritizovala „polovičitost londýnského rozhlasu v této otázce“ a naléhavě upozorňovala na skutečnost, že pod vlivem neochoty londýnské vlády revidovat starý model československých vztahů „rozmáha sa na Slovensku úsilie, aby sa Slovensko ako samostatná jednotka domáhalo v rozhodujúcej chvíli pričlenenia do SSSR, keďže vedúce vrstvy české si nevedia predstaviť štruktúru budúcej Republiky inakšie, než aká bola v r. 1938“.⁴³ Pokud mělo Slovensko zůstat v rámci Československa, pak by to musila být republika federativní a socialistická – tak se soudilo v kruzích KSS.

O těchto náladách na Slovensku informoval moskevské vedení KSČ Karol Šmidke v srpnu 1944, když jako pověřenec SNR i vedoucí činitel KSS přiletěl oznámit sovětským orgánům přípravu k povstání na Slovensku. Po jednáních se Šmidkem přijalo moskevské vedení KSČ usnesení „O některých úkolech národně osvobozenického hnutí na Slovensku“, v němž se zdůrazňovalo, že osvobozenický boj na Slovensku se vede za obnovu Československé republiky a „její znovuvybudování jakožto demokratického státu tří rovnoprávných slovenských národů“. O Slovensku se pak kon-

⁴² CKK I–1, č. 8, str. 84.

^{42a} CKK I–1, č. 18, str. 120–121.

⁴³ CKK I–1, str. 167.

krétně hovoří: „Definitivní řešení o postavení Slovenska v jednotném státě bude učiněno v bratrské dohodě s českým národem na podkladě zásady rovný s rovným a na podkladě přání samého slovenského národa.“ V usnesení se dále proklamovalo: „Vedoucím orgánem slovenského národně osvobozenického boje a jediným oprávněným představitelem slovenského národa doma je Slovenská národní rada...“⁴⁴

Tyto pokyny se dostaly na Slovensko sice až v září 1944, ale již od poloviny srpna 1944 bylo na Slovensku živo. Od 20. srpna se ujímaly některé partyzánské oddíly v Turci, Horehroní a na středním Slovensku moci v některých obcích. Partyzáni začali své akce manifestem, v němž vyzývali k boji „za znovuzřízení demokratické Československé republiky se svobodným a demokratickým Slovenskem“.⁴⁵

Revoluční národní výbor v Martině vydal „Manifest Slovenského národního výboru“, který vyzýval k ozbrojenému boji za obnovu ČSR. Dne 30. srpna v ranních hodinách vyhlásil ČSR také Národní výbor ve Zvolenu — a podobně postupovala řada dalších okresních a místních národních výborů na středním Slovensku.

VI.

PROGRAM SLOVENSKÉ NÁRODNÍ RADY A JEHO OHLAS V ČESKÝCH ZEMÍCH

Vojenské velení, podřízené SNR, vydalo večer 29. srpna rozkaz zahájit povstání. Dne 30. srpna vyzýval banskobystričský vysílač do boje proti okupantům a proti zrádcovské vládě v Bratislavě. Povstání začalo ve znamení hesel „Za slobodné a šťastné Slovensko v novém a spravедlivém Československu!“ Vojenské velení a lidé kolem V. Šrobára chtěli vtisknout povstání „čechoslovakistický ráz“ pod vedením Londýna, ale SNR prohlásila dne 1. září 1944 rozhodně, že „na celom Slovensku preberá zákonodarnú a výkonnú moc...“. Povstání bylo vedeno pochopitelně v dohodě s československým zahraničním odbojem a s cílem „za bratské soužitie s českým národem v novej Československej republike“.⁴⁶ Dne 2. září vydala provolání Komunistická strana Slovenska s podobným heslem: Slovenský a český národ ve shodě vytvoří v novém společném státě podmínky pro lepší a šťastnější budoucnost!⁴⁷ Klement Gottwald informoval dne 2. září 1944 ministerstvo zahraničních věcí SSSR o tom, že „politickou platformou Slovenské národní rady je demokratická Čs. republika na základě rovnoprávnosti českého a slovenského národa (a není vyloučeno, že na základě federativním)...“⁴⁸ Komunisté vysvětlovali slovenskému lidu, že v nové Československé republice budou Slováci rovnoprávní a že společenský stát bude decentralizovaný. Zdůrazňovalo se dále — v tiskovinách SNR — že „len v bratskej dohode s českým národem môžeme vybudovať novú Česko-

⁴⁴ *SNPD*, č. 146, str. 310–311, dále dok. č. 157, str. 329 a d.

⁴⁵ *CKK I–1*, str. 177.

⁴⁶ Deklarace SNR v *CKK I–1*, str. 194–196 a v *SNPD*, str. 390.

⁴⁷ *SNPD*, str. 397–398.

⁴⁸ *CKK I–1*, dok. č. 50, str. 203–204.

slovenskou republiku“.⁴⁹ KSS se již dříve rozhodla pro soužití s Čechy ve společném státě, a proto charakterizovala ještě přežívající nálady pro připojení Slovenska k SSSR jako nesprávné.⁵⁰ Dr. P. Drtina jako člen vládní delegace v Banské Bystrici hlásil dne 10. října 1944 do Londýna, že na začátku povstání „radikální a bojovně aktivní část komunistů měla tendenci utvořit sovětskou slovenskou republiku“, ale „prosovětská část komunistů je odhadována na 15 až 20 % celé komunistické strany“. Vedení strany se těmito tendencemi nesouhlasí – pokračoval Drtina.⁵¹

Slováci se hlásili k ideji soužití s Čechy a ke společnému československému státu, ale požadovali přesnou dohodu o své rovnoprávnosti v „novém Česko-Slovensku“ na zásadě rovný s rovným.⁵² Ideu soužití s Čechy chápali jako část širší ideje vzájemnosti slovanských národů. A v tomto smyslu vyjadřoval Gustáv Husák v úvodníku komunistického časopisu „Nové slovo“ z 24. září 1944 nálady části dělnické třídy a chudšího rolnictva nebo i jiných slovanofilských vrstev: „Náš ľud by nadšene uvítal, keby medzi nami a ostatnými slovanskými národmi, menovite medzi Slovákmi a Rusmi, nestáli hranice a colnici, keby slovenský človek za svoju vlast považoval nielen územie od Aša po Jasinu, ale od Aša po Vladivostok.“⁵³ V názorech na příští vnitřní strukturu a národnostní politiku v novém Československu působil tehdy příklad Sovětského svazu. V programovém článku o soužití Čechů a Slováků v povstalecké „Pravdě“ z 28. září se autor (Jul. Šefránek) odvolával na „příklad velkého socialistického sůstátia, v ktorom žije svorne a rovnoprávne veďľa seba vyše sto národov“. Autor tohoto článku, v němž se uznávaly vzájemné klady z minulého dvacetiletého soužití Čechů a Slováků a vzájemně kritizoval šovinismus na obou stranách, věřil, že „keby sa našli napríklad české kapitalistické alebo šovinistické skupiny, ktoré by si osobovali právo rušive zasahovať do vnútorného vývoja Slovenska“, pak je určitě „sám český národ zahrknie, lebo po trpkých skúsenostiach posledných piatich rokov nebude už môcť dovoliť nikomu, aby podrýval harmonické súžitie bratských národov“.⁵⁴

Bylo již několikrát vysvětleno, že tyto požadavky rovnoprávnosti slovenského národa v novém Československu uznávalo moskevské vedení KSC. Její delegát Jan Šverma, příslušník českého národa, vystoupil dne 3. října 1944 na zasedání SNR s projevem, v němž dokazoval – mimo jiné i na základě zkušeností ze Sovětského svazu – nutnost budování nové Československé republiky na zásadě samostatného slovenského národa. A také čeští komunisté vyjadřovali v září 1944 ve svém ilegálním časopise „Předvoj“ tuto zásadu: „Jestliže slovenský pracující lid a slovenští soudruzi zdůrazňují svůj československý postoj, jednotu zájmů českého a slovenského lidu i ochotu vytvořit společný státní útvar, tím více je naší povinností vždy a všude hájit právo slovenského lidu ne na ‚kulturní autonomii‘, nýbrž na prosté sebeurčení až do odtržení. Slovenskému – i podkarpat-skému – lidu musí být dána možnost, aby se samostatně a dobrovolně roz-

⁴⁹ Leták SNR z poloviny září 1944, CKK I–1, str. 225.

⁵⁰ Husák, *Svědectví*, str. 267–269, dále str. 273–274.

⁵¹ SNPD, dok. č. 409, str. 660.

⁵² Tamtéž, str. 518, CKK I–1, str. 230.

⁵³ SNPD, dok. č. 347, str. 571.

⁵⁴ CKK I–1, dok. č. 70, str. 248.

hodl, chce-li vstoupit do svazku nové čl. republiky jako skutečně rovnoprávný a samostatný činitel, nebo chce-li vytvořit svou samostatnou socialistickou republiku. Je naší povinností hájit zájmy slovenského lidu proti jakémukoliv imperialismu ze strany jistých českých kruhů, které by si opět rády udělaly ze Slovenska svou dojnou krávu.“⁵⁵

Od poloviny září 1944 přijímalo zásadu rovnoprávnosti slovenského národa také vysílání z Londýna. Veřejně projevil souhlas s touto zásadou dne 8. října ministr H. Ripka. Dne 10. října pak se k této zásadě přihlásil na schůzi SNR vládní delegát F. Němec. „Můžeme sa teda domnievať, že jednomyselné stanovisko všetkých politických činitelov slovenských v národnej otázke prijímajú i českí politickí činitelia a že tak padá najväčšia prekážka v uprímnom spolunažívaní slovenského a českého národa v budúcnosti.“⁵⁶ Beneš osobně a četní příslušníci londýnské Státní rady však stále ještě ani na podzim 1944 nebyli přesvědčeni o oprávněnosti svébytnosti Slováků a zejména odmítali uplatnit v obnoveném státě „autonomické nebo dokonce federativní rozdělení“ (Stanovisko československé socialistické strany v Londýně z 18. 10. 1944). Státní rada uznala na svém zasedání z 18. října 1944 za přítomnosti delegáta Slovenské národní rady zásadu obnovy republiky jako národního státu Čechů a Slováků (resp. i Podkarpatských Ukrajinců), ale vláda brala ve svém usnesení z 23. října (koncipovaném jako odpověď vlády na memorandum SNR) jen neochotně na vědomí tuto zásadu, podmiňujíc ji tím, že musí být „slučitelná se samostatností, nedělitelností a nezávislostí ČSR“. Vnitřní uspořádání státu a otázka vztahu Čechů a Slováků měly být řešeny až v osvobozené vlasti.⁵⁷ Beneš setrval na své staré fikci o jednotném československém národě a žádal SNR, aby tolerovala i „Čechoslováky“ jako „národ“. Svědectví o tom podal Ladislav Novomeský ve svém rozhovoru, poskytnutém Československým listům, po skončení jednání zástupců SNR s londýnskou politickou reprezentací. Tu otevřeně poukázal, že „dr. Beneš i mnozí jeho blízcí spolupracovníci v londýnském zahraničním odboji se neztotožňují s přesvědčením a s dávným rozhodnutím převážné většiny Slováků, že Slováci jsou svébytným národem... Jak nám dr. Beneš sám řekl, myšlenka československé národní jednoty je pro něho něčím vyšším, než je slovenské národní vědomí nebo české vědomí...“⁵⁸ „Hrozbě autonomismu“ a hlavně „federalismu“ v obnovené republice se chtěl Beneš vyhnout tím, že navrhoval uplatnit rozdělení státu podobně jako před rokem 1938 na 4 země: českou, moravskou, slovenskou a karpatoukrajinskou.⁵⁹ V prosinci 1943 s tímto návrhem souhlasilo i moskevské vedení KSC, ale v dubnu 1944 připouštěl Gottwald možnost i federativního řešení.

Zmínili jsme se již o tom, že český ilegální komunistický tisk (Předvoj) reagoval v září 1944 na Slovenské národní povstání přiznáním a vyhlášením práva na sebeurčení Slováků a že poučoval české čtenáře o tom, že Slováci

⁵⁵ *SNPD, dok. č. 379, str. 607. — Slovenské národní povstání a české země. Sborník dokumentů sestavili M. Bouček a M. Klimeš. Praha 1974, str. 84–85.*

⁵⁶ *G. Husák, Politický úspěch slovenského povstania. Novo Slovo, 15. 10. 1944. — SNPD, č. 438, str. 698.*

⁵⁷ *CKK I–1, str. 289–290.*

⁵⁸ *L. Novomeský, Včera a dnes. Praha 1973, str. 316 a d.*

⁵⁹ *SNPD, str. 830 a d.; Husák, Svědectvo, str. 461.*

mají právo se svobodně rozhodnout, chtějí-li vytvořit vlastní státnost nebo svobodně vstoupit do svazku osvobozené Československé republiky. Těžko je dnes posoudit, zda tyto názory byly v českém prostředí po srpnu 1944 typické nebo ojedinělé. V jiném ilegálním komunistickém časopise „Zprávy“ z listopadu 1944 psal autor článku „Slovensko“ o tom, že ještě před srpnem 1944 „jsme viděli u mnohých českých lidí tápání a bezradnost v poměru ke Slovákům“ a že zejména „mnozí uprchlíci ze Slovenska (tj. po březnu 1939) byli vůči nim (Slovákům) zatrpklí“. Byli i „mnozí Češi, kteří se cítili Slovákům povýšení“, a jiní jim přikládali vinu za roztržení státu. Autor vysvětlil dost obsírně historii „českých kolonistů“ na Slovensku i protičeský šovinismus slovenských luďáků, aby v závěru mohl konstatovat, že na rozbití Československa a na odtržení Slovenska, „my Češi, jsme nebyli bez viny“. Ale od srpna „je Slovensko středem zájmu v českých zemích. S obdivem a tlukoucím srdcem sledujeme hrdinný boj bratrů Slováků“. Vůbec už dříve za války, „kdy jsme Češi i Slováci za poslední léta hodně prodělali“, se mnohé vyrovnalo, a „český lid dnes (listopad 1944) stojí v obdivu před hrdinstvím s obětmi slovenských bratří“.

Z uvedeného je zřejmé, že bylo správné, když moskevské vedení nadále přikládalo velký význam propagandě, v níž se vysvětlovala potřeba nových vztahů mezi Čechy a Slováků: celá řada projevů ve vysílači „Za národní osvobození“ i v časopisu „Československé listy“ na podzim 1944 i později dokazovala nutnost poválečného „spravedlivého národnostního uspořádání osvobozené Československé republiky“. Výsledkem této propagandy nebo jejím potvrzením byl již zmíněný článek v „Předvoji“ a také ve „Zprávách“, v nichž se závěrem rozboru česko-slovenských vztahů praví: „Nesmí být a nebude nejmenšího českého vměšování do slovenských věcí. Ať uspořádání poměrů na Slovensku dopadne jakkoli: Slováci jsou a zůstanou pro nás bratrským kmenem. Milujeme jejich žár, odhodlanost, energii. Milujeme jejich krásnou zemi, jejich lidovou kulturu, tak hlubokou a drahou. Nabízíme jim ruku k poctivé spolupráci rovný s rovným. Těšíme se, až je budeme moci obejmout a zahájit společně práci na budování nové, šťastnější lidové republiky Čechů a Slováků.“⁶⁰ Ilegální tiskovina KSČ z prosince 1944 dokonce označovala příští společný stát Čechů a Slováků jako „Česko-Slovensko“.⁶¹ Rezoluce „ilegálního prozatímního výboru KSČ“, otištěná v lednovém čísle Rudého práva, zdůrazňovala: Nová republika bude státem pracujících všech jejích národů, kde národ český bude hospodářem svých zemí a národ slovenský na Slovensku.⁶² Zemské vedení KSČ na Moravě, které pracovalo od jara 1944 na Gottwaldovsku (tehdy Zlín), vydalo na své schůzi z 1. února 1945 prohlášení, v jehož závěru čteme i názor na spolužití Čechů a Slováků: „Národ slovenský, jakožto národ svébytný a samostatný, usiluje o své uznání námi, národem českým. I v tomto případě prohlašujeme, že jej za samostatný slovenský národ uznáváme a že mu necháváme na vůli, bude-li chtít spolu s námi vytvořit stát nový, ve kterém by oba naše národy žily v bratrské shodě, jakožto rovný s rovným.“⁶³

⁶⁰ *Slovenské národní povstání a české země*, str. 176–178.

⁶¹ Tamtéž, str. 211.

⁶² CKK I–1, str. 334; *Rudé právo*, Praha 1971, str. 532.

⁶³ *Rudé právo* 31. ledna 1975, str. 1, *Z letopisů vítězství*.

Takové řešení vztahu mezi Čechy a Slováky podporoval i Jiří Dimitrov v rozhovoru s Gottwaldem, Kopeckým a Novomeským (který se dostal do Moskvy při návratu delegace SNR z Londýna) v prosinci 1944. Dimitrov nejdříve upozornil členy KSC na to, že nelze nyní „stavět otázku sověti-zace CSR“, a na adresu Slováků se vyjádřil takto: „Bylo by chybou, jestliže by si slovenští komunisté mysli, že je snad v zájmu Sovětského svazu oddělení Slováků od Čechů... Takové oddělení by bylo naopak škodlivé pro samotné Slováky.“ Dimitrov měl na mysli momentální vyšší kulturní úroveň Čechů, existenci těžkého průmyslu a vyspělého hospodářství v českých zemích, takže „je životně důležité spojit slovenské země s českými“. Zároveň Dimitrov prohlásil: „Domnívám se, že nejlepším řešením poměru Slováků a Čechů v osvobozené republice by bylo, aby Češi a Slováci byli v rovnoprávném postavení, aby v Čechách byla česká vláda, aby na Slovensku byla slovenská vláda a aby byla společná federativní vláda československá.“

Tyto myšlenky G. Dimitrova ovlivnily přípravu návrhů na řešení poměrů u nás po osvobození: především pak posilily dosavadní stanovisko slovenských komunistů. Veřejně se používalo nadále na přelomu let 1944–1945 jen hesel o „nové republice rovnoprávných slovanských národů“ (mělo se na mysli zároveň spojenectví s SSSR), „rovnoprávnosti politické, kulturní a sociální“ apod. Ale v agitaci 2. čs. paradesantní brigády se pracovalo i s heslem „federativní republiky“ (leden 1945).⁶⁴ Tehdy na konci roku 1944 a na začátku 1945, když již začalo osvobozování východního Slovenska, byla hlavní otázkou pravomoc SNR na osvobozeném území. Slovenská národní rada ji plně uplatňovala a tak zabezpečovala zásadu svébytnosti a rovnoprávnosti Slováků. V manifestu SNR z přelomu ledna–února 1945 (byly již osvobozeny města Prešov, Košice, Poprad, Brezno, Lučenec, Levice) se vyhláší „nová Československá republika“, v níž „upravíme v do-rozumení s představiteli českého národa pomer Slovákov a Čechov na základe úplnej rovnosti tak, aby na Slovensku Slováci a v Čechách Češi si spravovali svoje věci, kým ústředný snem a ústředná vláda budú spravovať len spoločné věci jednotného a nedeliteľného štátu“.⁶⁵ A to znamenalo federaci! Vskutku na první konferenci KSS na osvobozeném území, konané ve dnech 28. 2.–1. 3. 1945 v Košicích, vysvětlil G. Husák, „ako si my predstavujeme novú CSR?“. „Želáme si federatívny štát jednotný a spoločný, v ktorom by si však každý z národov vládal sám, ale pritom by spoločným zostalo, čoho je nevyhnutelne treba... pre zachovanie silného a jednotného štátu.“ Protože však moskevské vedení KSC nezaujalo definitivní stanovisko o státoprávní podobě CSR (mělo se o tom jednat s londýnskou emigrací v březnu 1945 v Moskvě), byla v rezoluci konference KSS předběžně zdůrazněna zásada úplné rovnoprávnosti českého a slovenského národa. A stejně tak byla formulována i rezoluce SNR z 2. března 1945 o zásadách postavení Slovenska v osvobozené Československé republice jen jako návrh pro jednání zástupců londýnské emigrace, moskevského vedení KSC v této gace SNR v Moskvě ve dnech 28.–29. března 1945. SNR požadovala v této

⁶⁴ CKK I–2, dok. č. 171, str. 518–519, pozn. 5; CKK I–1, str. 318.

⁶⁵ CKK I–2, dok. č. 156, str. 486.

rezoluci, aby bylo potvrzeno její postavení jako orgánu zákonodárného, vládního i výkonného na Slovensku. To mělo znamenat, že SNR je „slovenskou vládou i slovenským parlamentem“.⁶⁶

VII.

KOŠICKÝ VLÁDNÍ PROGRAM

Na jaře 1945 bylo i londýnské emigraci jasné, že návrat do osvobozené vlasti bude možný jen z východu. Zástupci londýnské emigrace, pozvaní vedením KSC do Moskvy rokovat – spolu s delegací Slovenské národní rady – o programu nové československé vlády, si dobře uvědomovali, že nelze jinak než uznat připravované základní změny v osvobozené vlasti v ekonomice (i národní socialisté přiznávali ve svém programu z ledna 1945 nutnost znárodnění velkopřemyslu, bank aj.), ve veřejném životě (očista, národní výbory jako orgán moci) a ve vztahu mezi Čechy a Slováky. A bylo zcela přirozené, že návrh „Programu první vlády Národní fronty“ předložili komunisté, kdežto národní socialisté, sociální demokraté a lidovci (Čs. strana lidová – opírající se o nábožensky smýšlející střední vrstvy venkova i měst) se většinou omezovali na zmírňování některých příliš „revolučně“ formulovaných vět v předloženém návrhu. Vcelku však byli „londýňané“ překvapeni, jak to později napsal Zd. Fierlinger, „umírněností programu předloženého komunistickými soudruhy“. Za nejvíce radikální požadavky požadovali zástupci londýnské emigrace VI. hlavu navrhovaného programu, která se týkala vztahu mezi Čechy a Slováky. Zejména ostře reagovali českoslovenští národní socialisté na předloženou rezoluci Slovenské národní rady z 2. března 1945, v jejímž uskutečnění viděli „autonomizaci“ anebo „dualismus“ v příští republice.

Ale ani moskevské vedení KSC nechtělo jít ve formulaci vztahu Čechů a Slováků tak daleko, jak to žádala rezoluce SNR. Klement Gottwald naléhal na komunistické členy Slovenské národní rady, „aby ustoupili a neztěžovali dohodu“ (s londýnskou emigrací). Návrh moskevského vedení KSC uznával svébytnost Slováků a pravomoci SNR, ale nepředpokládal se vznik podobné organizace pro české země. Gottwald odůvodňoval toto pojetí a nemožnost splnění rezoluce SNR takto: „Nevíme, co nás čeká doma.“⁶⁷ V diskusi dne 25. března, v níž čeští socialisté a sociální demokraté žádali, aby postavení SNR na Slovensku bylo jen provizorní, odpověděl G. Husák jednoznačně: Žádné provizorium, ale chceme plný konstituční příslib vlády. Ačkoli slovenská delegace na moskevských rozhovorech slevila ve svých požadavcích a chtěla se uspokojit s tímto zněním programu – „nová vláda ČSR se bude starat o to, aby při ústavním řešení poměru národa slovenského o českého byly konstituovány slovenské orgány moci zákonodárné, vládní a výkonné, jak je má slovenský národ ve Slovenské národní radě“ – pokračovali národní socialisté v námitkách. Ale druhého dne, když moskev-

⁶⁶ Tamtéž, str. 518–519.

⁶⁷ Husák, *Svědectví*, str. 524 a hlavně 551.

ské vedení KSČ dalo rezolutně na vědomí, že stojí za SNR, zástupci londýnské emigrace návrh přijali.⁶⁸

Upravený text VI. hlavy „Programu vlády Národní fronty“, známého jako Košický vládní program, byl přečten dne 5. dubna 1945 Klementem Gottwaldem (jako místopředsedou ustavené čs. vlády) pod názvem „Magna charta slovenského národa“ – kterýžto název Slováky poněkud překvapil. „Nepáčilo sa nám to pomenovanie“ – napsal G. Husák.⁶⁹ Citovaná VI. hlava KVP zdůrazňovala, že československé státní společnosti spočívá na zásadě, že Slováci jsou nacionálně svébytný národ a že česko-slovenský poměr se uskutečňuje na zásadě rovný s rovným. „Uznávajíc, že Slováci mají být pány ve své slovenské zemi právě tak jako Češi ve svém českém národním domově a že republika bude obnovena jako společný stát rovnoprávných národů českého a slovenského, vyjádří vláda toto uznání důležitými státně politickými styky.“ Konkrétně se konstatovalo, že Slovenská národní rada je oprávněnou nositelkou státní moci na Slovensku.

Na Gottwaldův projev odpověděl Laco Novomeský. Rečnick zdůraznil potřebu soužití Slováků a Čechů, připomněl vlastní úsilí slovenského lidu v boji za svébytnost a samostatnost – a nakonec vyslovil naději, že budoucí rovnoprávnost Slováků v novém Československu „garantuje dále demokratické smýšlení českého národa, který si váží vlastní práva a uzná tato práva i pro svůj nejbližší bratrský národ slovenský“.⁷⁰

Formulace VI. hlavy Košického vládního programu o vztahu mezi Čechy a Slováky a o postavení Slovenské národní rady byla v období posledních 25 let několikrát diskutována a hodnocena. Ke starším diskusím o tom, zda Košický vládní program z 5. dubna 1945 naznačoval už federaci anebo jen autonomii anebo to byl program „sui generis“ (Gottwald v březnu 1945), lze dnes zaujmout asi toto stanovisko: Košický vládní program byl do značné míry ústupkem od zásad SNR z března 1945 a byl tedy více kompromisem (na tom se vcelku shodují zejména soudobí slovenští političti i právní historikové) než vítězstvím zásad Slovenské národní rady. V tomto smyslu tedy KVP byl program „sui generis“, který výslovně nedával záruky, ale ani nezabráňoval pozdější specifikaci. Byl kompromisem z ohledu na nekomunistické partnery Národní fronty a také vzhledem k nejistému smýšlení české veřejnosti o Slovácích. Citované projevy „Předvoje“ o potřebě federativního uspořádání osvobozeného Československa nemusily být typické pro celý český národ. Máme sice mnohá svědectví o mimořádně vřelém vztahu české společnosti ke Slovákům ze srpna-září 1944 i z jara 1945 (pocity roztrpčení vůči Slovákům z podzimu 1938 a jara 1939 tehdy snad už vůbec neexistovaly v českém prostředí), ale ta ještě nevyvrací zmíněné obavy Klementa Gottwalda a jiných. Stejně tak nemusí být zjištění o mimořádně silných sympatiích slovenského lidu v období povstání – a nejen na povstaleckém území a v oblastech silného partyzánského hnutí – k Čechům a k Československé republice natolik přesvědčivé, aby vyvracelo argumenty o tom, že idea československého státu nebyla v roce 1944 natolik

⁶⁸ CKK I–1, dok. č. 171, str. 518 a d.

⁶⁹ Husák, *Svědectvo* (slov. znění z roku 1964), str. 595, v českém překladu z roku 1970, str. 561.

⁷⁰ Tamtéž, str. 563.

populární a že SNR se musila za ni postavit i „proti svým“, tj. proti části Slováků.

V závěrečném hodnocení VI. hlavy KVP přijímáme ty názory slovenských historiků, kteří upozornili na to, že kompromisní formulace o postavení SNR a Slovenska v obnoveném Československu naznačovala a dovolovala možnost „asymetrického modelu“ politického postavení Slovenska v ČSR. Zároveň však upozorňujeme na skutečnost, že znění VI. hlavy KVP dovolovalo po roce 1945 zvýšit míru centralizačních prvků řízení státu v době, kdy na Slovensku nebezpečně zesílil vliv Demokratické strany.

V dubnu 1945 bylo rozhodnuto, že ČSR bude státem Čechů a Slováků. Návrh moskevského vedení KSC, aby v obnoveném Československu došlo „k hlubokému a trvalému zásahu“ proti „velké části... německé a maďarské menšiny“, byl zástupci londýnské emigrace v moskevských rozhovorech přijat takřka bez debaty. A tak bylo přijato v VIII. hlavě KVP toto znění o „strašných zkušenostech, jichž se Češi a Slováci dožili s německou a maďarskou menšinou, které se z velké části staly povolným nástrojem dobovačné politiky proti republice zvenčí a v nichž se zejména českoslovenští Němci propůjčili přímo k vyhlazovacímu tažení proti českému a slovenskému národu...“. Vládní program sliboval, že potvrdí státní občanství a popřípadě dovolí návrat těm z řad Němců a Maďarů, kteří byli antinacisty a antifašisty, kteří se postavili proti maďarskému iredentismu a byli za věrnost k Čs. republice pronásledováni. Němci a Maďaři, kteří „budou odsouzeni pro zločin proti republice, budou zbaveni čs. státního občanství a vypovězeni z republiky navždy, pokud je nestihne trest hrdelní“. U ostatních občanů německé a maďarské národnosti mělo být československé státní občanství zrušeno a podle posouzení „budou moci jednotliví Němci či Maďaři optovat pro ČSR“.⁷¹

Uvedli jsme již, že Košický vládní program neformuloval právní podobu zastoupení Slovenska v rámci ČSR. Nebylo proto divu, že již v květnu 1945 se na Slovensku znovu objevila otázka, zda se bude zařazení Slovenska do ČSR řešit jako federace. ÚV KSC se však vyslovil proti tomu a v první tzv. pražské dohodě mezi čs. vládou a SNR z 2. června 1945 byly vyjmenovány přesné pravomoci vlády a oblasti neomezené zákonodárné moci SNR na Slovensku. Obsah této dohody a další tzv. druhé a třetí pražské dohody přesahuje rámec našich úvah. Třetí dohoda z 16. června 1946, která upevnila vliv vlády i na Slovensku proti SNR, vedené nyní většinou členů buržoazní Demokratické strany (která dostala ve volbách z května 1946 60 % všech hlasů na Slovensku), je dnes hodnocena slovenskými historiky především jako „odklon od Košického vládního programu“. Po Únoru 1948 se pokračovalo u nás v tomto kursu na upevnění centrálního řízení státu. Práva slovenského národa se nyní řešila především urychlenou industrializací Slovenska, rozvojem jeho školských a kulturních zařízení apod. Námitky proti asymetrickému uspořádání vztahu mezi Slováky a Čechy, které se ozývaly u části členů ÚV KSS, byly v letech 1952–1954 hodnoceny jako projevy „buržoazního nacionalismu“. Jak známo, částečnou nápravu těchto nesprávných tendencí a křivd přinesl až rok 1963, ale teprve až rok 1968 uskutečnil federativní zřízení v Československé socialistické republice.

⁷¹ CKK I–1, str. 384–385.

VIII.

PROBLÉM NÁRODNOSTNÍCH MENŠIN PO ROCE 1945

Po skončení války se u nás věřilo, že německá i maďarská otázka bude řešena transferem. Trvalo se nadále na memorandu čs. vlády z 23. 11. 1944, ve kterém se předpokládalo vystěhování dvou až dvou a půl milionu Němců a 400 000 Maďarů. Zejména národní socialisté zahájili v létě 1945 kampaň proti antifašistické doložce VII. hlavy KVP. „Pro nás neexistuje Němec extraantifašistický“ — prohlašovala národně socialistická strana. Naproti tomu trvala KSC na zásadě: „Stavíme se na ochranu antifašistů, kteří spolu s námi proti Hitlerovi bojovali a trpěli.“ KSC přitom pokračovala v linii z let 1944–1945 a usilovala o to, „abychom zbavili republiku páté kolony v podobě německé menšiny“. Na VIII. sjezdu KSC koncem března 1946 vysvětlil Klement Gottwald stanovisko o německé menšině takto: „Postup německé a do značné míry také maďarské menšiny v tragických pro nás dnech Mnichova a okupace jasně ukázal, že žít s těmito menšinami pod jednou střechou s námi, Čechům a Slovákům, nelze. Z toho jasně vyplynul náš kategorický požadavek odsunu Němců a osídlení našich pohraničních oblastí českými a slovenskými lidmi.“⁷²

Jak známo, přijala Postupimská konference Velké trojky požadavek transferu Němců i z Československa a v letech 1946–1947 byl odsun Němců prováděn pod mezinárodním dozorem. Už na jaře 1945 utekli mnozí Němci ze Slovenska a hlavně z českých zemí před příchodem Rudé armády.

Maďarská otázka se vyvíjela jinak. Košický vládní program rovněž naznačoval odsun části Maďarů, především těch, kteří přišli na jižní Slovensko po roce 1938 (tzv. aňáši). Do 1. července 1945 jich bylo vystěhováno asi 30 000. Část maďarského obyvatelstva byla od léta 1945 nasazována na práci do českých zemí, maďarské školy byly uzavřeny. Na Postupimské konferenci byl požadavek transferu Maďarů z ČSR odmítnut: o dalším osudu příslušníků maďarské národní skupiny z jižního Slovenska se mělo rozhodnout v bilaterálním jednání ČSR a Maďarska (zahájeno v prosinci 1945). Koncem února 1946 bylo dosaženo dohody o vzájemné výměně občanů bez udání počtu. Náborová kampaň čs. přesídlovací komise v Maďarsku neměla valný úspěch: přihlásilo se asi 90 000 maďarských Slováků.⁷³

Dohoda o výměně obyvatel, o kterou usilovala především čs. strana, byla znesnadňována vzájemným obviňováním čs. a maďarského tisku, nacionalistickými kampaněmi na obou stranách. Podobně jako v českých zemích využívala myšlenky transferu Němců národně socialistická strana k zesílení své nacionalistické kampaně, vystupovala zase na Slovensku Demokratická strana s protimaďarským nacionalismem s cílem ukázat se jako strana chránící „národní“ zájmy Slováků: slovenské komunisty pak tato strana pomlouvala jako „spojence“ Maďarů v minulosti i přítomnosti. Ve skutečnosti vedla i KSS vůči maďarské menšině politiku v duchu Ko-

⁷² Klement Gottwald, *Spisy*, sv. XII. Praha 1955, str. 358 a d.

⁷³ Juraj Zvara, *Maďarská otázka v ČSR 1945–1954*. Příspěvky k dějinám KSC 1965; též, *Národnostné menšiny v ČSSR*. Nová mysl, 1969, č. 2.

šického vládního programu a rezoluce oblastní konference z 1. března 1945 žádala poslovenštění jižních oblastí. Antimaďarství, za války konkrétní forma antifašismu, dostávala nyní podobu nacionalistických nálad, které postihovaly i řady KSS. Ani staří komunisté z řad maďarských občanů se nyní po válce nesměli stát členy KSS. „Postoj k otázce Maďarov na Slovensku nebol v zhode s internacionalistickým prístupom komunistov k řešení národnostnej otázky“ — říká se v novější publikaci z dějin KSS.⁷⁴

Ještě na podzim 1946 — když se v Paříži jednalo o mírové smlouvě s Maďarskem — pokoušela se čs. vláda prosadit znovu požadavek transferu asi 200 000 občanů maďarské národnosti z jižního Slovenska. Požadavek byl zamítnut. To vyvolávalo u nás nové vlny buržoazního nacionalismu proti maďarské národní skupině — a začaly se prohlubovat některé represivní opatření ve školství, v náboru na práci do českých zemí, ve výměně obyvatelstva (celkem odešlo ze Slovenska v roce 1947 60 až 75 tisíc osob, z Maďarska na Slovensko přesídlilo 73 000 osob) a v tlaku na reslovakizaci (k 30. 12. 1947 se přiznala slovenská národnost asi 200 000 osobám z řad maďarské menšiny).

Po politických změnách v Maďarsku po srpnu 1947 padla vnější příčina, která mimo jiné vedla KSC i KSS k požadavku odsunu valné části Maďarů z ČSR. V prvních kontaktech zástupců KSC a Komunistické strany Maďarska na půdě Informbyra sice trvali představitelé KSC na požadavku výměny obyvatelstva, ale po Únoru 1948 se již upouštělo u nás i od tohoto záměru. Zasedání KSS ze září 1948 vytýčilo zásady pro novou politiku vůči maďarské národní skupině: žádalo se přiznání čs. státního občanství pro československé loajální obyvatelstvo maďarské národnosti a uplatnění jejich práv na kulturní rozvoj. Rezoluce ukládala členům KSS bojovat proti nacionalismu a šovinismu a rozvíjet spolupráci mezi slovenskými a maďarskými pracujícími.

Nová politika se neprosazovala bez obtíží a neměla za následek okamžité zrušení všech opatření z let 1945–1946. Podepsání spojenecké smlouvy mezi ČSR a Maďarskem ze 16. dubna 1949 vytvářelo další příznivé okolnosti pro národnostní politiku v ČSR, opírající se o zásady proletářského internacionalismu. Ale ani po roce 1949 nebylo již možné — celková atmosféra, jež byla výsledkem průběhu druhé světové války a postavení Maďarska na straně nacistického Německa — uplatňovat v politice KSC a vlády lidově demokratického Československa předválečnou zásadu práva národů na sebeurčení včetně práva na odtržení.

Na závěr ještě dodejme, že v důsledku zmíněných opatření po roce 1945 se počet občanů maďarské národnosti v ČSR snížil do roku 1950 na 354 332, ale v roce 1961 se hlásilo k maďarské národnosti již 518 00 osob.⁷⁵

*

V moskevských diskusích v březnu 1945 vyslovil se Klement Gottwald o řešení národnostní otázky v poválečné ČSR v tom smyslu, že „s Ukrajinci a Poláky je tomu jinak než s Němci a Maďary“. Pokud jde o Ukrajince

⁷⁴ *Prehľad dejín KSC na Slovensku*, str. 349.

⁷⁵ *Zvara, Maďarská otázka*, str. 410.

z východního Slovenska, ti byli konkrétně jmenováni v XI. hlavě Košického vládního programu v souvislosti se zásadami přidělování půdy za zásluhy v osvobozeneckém boji. Tuto formulaci „chtějí sami Slováci“ – sděloval tehdy Gottwald.⁷⁶ „Národní práva Ukrajinců na Slovensku“ zaručoval Manifest SNR už na začátku února 1945, stejně se postavila i Oblastní konference KSS v Prešově 13. 2. 1945 „na stanovisko úplné rovnoprávnosti Slováků a Ukrajinců“. Konference KSS z přelomu února a března 1945 v Košicích se vyslovila „za bratské spolunažívání s příslušníky slovanských národov... s Ukrajincami, Rusmi i iných slovanských národov, žijúciami na území Slovenska“.⁷⁷

Sami Ukrajinci z východního Slovenska však požadovali více. Z jejich prostředí padly v březnu 1945 i návrhy na připojení velké oblasti východního Slovenska k Zakarpatské Ukrajině (heslo „od Tisy až po Poprad!“). Na takové stanovisko se odpovídalo na slovenské straně „šovinistickými náladami, směřujícími proti spravedlivým národnostním a kulturním požadavkům Ukrajinců“. O „ukrajinské otázce“ jednala i konference funkcionářů KSS v Košicích dne 8. dubna 1945. Konference odmítala nálady, vyjádřené v „Národní radě Prjaševščiny“, která se vyhlásila za nejvyšší zákonodárný i výkonný výbor Ukrajinců východního Slovenska, ale zároveň souhlasila konference s úsilím o zabezpečení rovnoprávnosti ukrajinského lidu se slovenským. Bratislavská „Pravda“, orgán KSS, seznámila čtenáře s požadavky prešovské UNR, souhlasila s poskytnutím pomoci hospodářské i jiné a zároveň podtrhla kladný postoj UNR k Slovenské národní radě. „Pravda“ závěrem uvedla, že Slováci a Ukrajinci si v nových podmínkách vyřeší své vztahy a že požadavky Ukrajinců budou spravedlivé.⁷⁸

Po připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR (dohoda čs. a sovětské vlády ze srpna 1945) zůstalo na východním Slovensku asi 100 000 občanů, kteří si před rokem 1938 uváděli národnost ukrajinskou, „rusínskou“ nebo „karpatoruskou“, resp. „maloruskou“. Tito občané mohli uplatnit právo opce do Zakarpatské Ukrajiny. Tohoto práva využilo téměř 40 000 občanů. Ostatní občané ukrajinské národnosti na východním Slovensku dostali čs. státní občanství a tím i všechna politická práva: byli zastoupeni v národních výborech, v SNR a v národním shromáždění, měli své školství, vydávali svůj tisk apod.⁷⁹

Zatímco východoslovenští Ukrajinci byli již na jaře 1945 ujištěni, že se jim dostane všech politických a národně kulturních práv, těšínským Polákům se takovéto ujištění nedostalo. Ve srovnání s postavením východoslovenských Ukrajinců byla „těšínská otázka“ (a tím i „polská otázka“) komplikována nároky vznikajícího lidového Polska, jehož představitelé počítali s tím, že převážná část těšínského Slezska zůstane součástí nového Polska. Československá vláda a s ní i moskevské vedení KSČ však trvaly na zásadě obnovy ČSR v předmnichovských hranicích a prosazovaly tuto zásadu na sovětských spojeneckých nejvyšších místech. Rudá armáda pak

⁷⁶ CKK I–1, str. 387 a 421.

⁷⁷ CKK I–2, str. 506 a 521.

⁷⁸ Tamtéž, str. 678 a 680.

⁷⁹ I. Bajcura, *Ukrajinská otázka v ČSR*. Bratislava 1967.

vskutku předávala osvobozená města a obce Těšínska do rukou českých orgánů. Čs. vláda pak odevzdala v květnu 1945 Polsku ty obce se slovenskou menšinou na Spiši a na Oravě, které byly připojeny ke Slovensku v září 1939.

V letech 1939–1944/1945 došlo na Těšínsku – tehdy okupovaném Německem – k některým společným akcím Čechů a Poláků v osvobozenec-kém boji, ale to nestačilo vytvořit dostatečnou základnu pro takový postup i po dubnu-květnu 1945. Na Těšínsku došlo brzy k vážnému napětí mezi Poláky a Čechy. Poláci věřili, že budou připojeni k Polsku (že „zůstanou“ v Polsku) a zase některé kruhy místních Čechů, hlavně ti, kteří se vraceli do svých předválečných bydlíš, byli ovlivněni všeobecně radikálními náladami o odsunu Němců a žádali uplatnění takového řešení i pro polskou menšinu. KSČ takové řešení odmítala a z článků jejího ostravského krajského časopisu „Nová svoboda“ (např. článek „Budoucnost Těšínska v nové republice“ ze dne 19. 5. 1945) vysvítá, že se počítalo se soužitím Čechů a Poláků jako „obou slovanských kmenů“ vedle sebe. Tento článek se zdál polským komunistům otvírat cestu ke spolupráci s Čechy. Podobně i Klement Gottwald ve svém projevu v Bohumíně dne 20. června 1945 odmítal místní „řeči proti Polákům“ a připomínal posluchačům, že Poláci jsou „naši bratři Slované“. Kl. Gottwald trval na skutečnosti, že předmnichovské hranice platí i pro Těšínsko a že je Polsko musí uznat a těšíňští Poláci měli mít v ČSR „občanská a národní práva“. Na Těšínsku však agitovali velmi horlivě národní socialisté, kteří neustávali ve své kampani proti „polským okupantům“ a „volkslistařům“, kterých bylo v okresech Český Těšín, Fryštát a Frýdek asi 110 000 osob. (Od září 1939 se stále Těšínsko, necelý rok předtím okupované beckovským Polskem, součástí říšské župy Horní Slezsko. Nacisté se snažili germanizovat místní „Slezany“ a zapisovali je do „Deutsche Volksliste“. Ve skupině 1 a 2 byli zapsáni ti, kdož se vždy hlásili k německé národnosti a do 3. a 4. skupiny se hlásili lidé „dobrovolně“, většinou však z donucení.)

Česko-polské napětí mělo tedy své zdroje a bylo také posilováno zvenčí. Polsko bylo po válce – po korekturách svých východních hranic – budováno jako národně jednotný a celistvý stát, jehož vláda bojovala o získání každé polské národnostní skupiny. Z tohoto hlediska je třeba vidět např. projev W. Gomulky z června 1945 o právu na sebeurčení pro těšínské Poláky. (Projev Gomulkův o „velkém území Těšínského Slezska, nepochybně po historické a národnostní stránce polské“ – byl přetištěn i v čs. tisku a vyvolal určité pobouření. – Viz Rudé právo 28. června 1945, č. 25.) Na takové stanovisko se u nás kategoricky odpovídalo záporně. Čs.-polské napětí vzbuzovalo obavy sovětské vlády a na její pozvání došlo v Moskvě ve dnech 25.–29. června k jednání. Obě strany trvaly na svých stanoviscích. Čs. strana slíbila postupovat vůči polskému obyvatelstvu na Těšínsku „co nepřátelštěji“. Jak oznámil tehdejší předseda čs. vlády Zd. Fierlinger dne 2. července 1945, měli dostat těšíňští Poláci všechna občanská práva, jaká mají Češi.⁸⁰ Polská vláda sice setrvala na svých nárocích na připojení Těšínska, ale konečné řešení nemělo zanechat pocity křivdy u Čechů.

⁸⁰ K. Kofalková, *K čs.-polským vztahům v letech 1945–1948*. Slovanské historické studie V, Praha 1963, str. 319.

Zatímco ve Varšavě se již rýsovala tendence uznávat „fait accompli“, v polském zázemí Těšínského Slezska — zejména v Katovicích — se slibovalo brzké řešení „Zaolží“ (polský název pro československou část bývalého Těšínského Slezska).

Na naší straně se rýsovalo od podzimu 1945 takové řešení postavení občanů polské národnosti na Těšínsku, podle kterého by dostali Poláci národnostní práva ve smyslu práv občanských. Takové cíle ohlašoval v listopadu 1945 Zemský národní výbor, expositura pro Ostravsko. Představitelé KSČ na Ostravsku dávali na jedné straně najevo, že Těšínsko je a zůstane součástí ČSR, ale na druhé straně bojovali za práva polského obyvatelstva jako rovnoprávných občanů ČSR. V kampani před volbami v květnu 1946 byli komunisté obviňováni (národními socialisty a lidovci), že prosazují „výhody“ pro obyvatele polské národnosti. Šlo ovšem o uplatňování nikoli výhod, ale práv. A to se odrazilo na poměrně příznivých výsledcích voleb z května 1946, v nichž značná část voličů z řad polské národnosti odevzdala hlasy pro KSČ. KSČ pak uplatňovala práva polské národní skupiny na Těšínsku mimo jiné i tím, že navrhovala za předsedy místních národních výborů občany polské národnosti. Tak se stala „polská otázka“ podnětem pro spojování sil národních socialistů, lidovců a pravicové části sociální demokracie proti komunistům např. ve volbách do závodních rad na šachtách, v hutích a jinde.

Mezitím se upevňovala československo-polská spolupráce v zahraniční politice a v hospodářských i kulturních stycích. Brzy po lednu 1947, kdy byla vyřešena v Polsku otázka jeho budoucího lidové demokratického vývoje, došlo k uzavření čs.-polské spojenecké smlouvy (dne 10. března 1947). Dodatkový protokol k této smlouvě sice předpokládal, že dojde k řešení i územních otázek, ale v Polsku se již přestalo postupně pomýšlet na připojení Těšínska. A naopak u nás byla postupně rozšiřována práva Poláků. Těšíňští Poláci sice nemohli mít takový orgán národní reprezentace, jakou si zřídili východoslovenští Ukrajinci na jaře 1945 (začal fungovat jen kulturně osvětový spolek „Polski Związek Kulturalno-Oświatowy“ s dvěma pobočkami a byly zřízeny i mládežnické polské spolky), ale přece jen bylo rozšířeno polské národní školství, prosadila se dvojjazyčnost ve městech i obcích s polskými občany apod.⁸¹

Ústava z 9. května 1948 nevyjadřovala práva národních skupin — menšin. Ta byla zajišťována vládními nařízeními a vždy pro dotyčnou národnost. Dodejme ještě, že po Únoru 1948 byla postupně rozšiřována národnostně kulturní práva pro Maďary na jižním Slovensku. Institucionální národně politická reprezentace východoslovenských Ukrajinců (UNR) byla v roce 1952 v nových třídních a mocenských podmínkách zrušena a v praxi nastoupilo plné uplatnění politických a jiných práv v rámci lidové demokratických institucí — národních výborů.

⁸¹ V. Plaček, *Těšínsko po uzavření čs.-polské smlouvy*. Slezský sborník, 1967, str. 5 a 185.

РЕШЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСА В ЧЕХОСЛОВАКИИ В ПЕРИОД С 1944 ПО 1945 Г.

Восстановление Чехословацкой республики — государства чехов и словаков

В обзоре развития национальной программы Коммунистической партии Чехословакии авторы чешской национальности прежде всего стремятся подчеркнуть словацкую проблематику в заключительном этапе антифашистской и освободительной борьбы наших народов.

В первой части (до 1941 г.) авторы объясняют „национальную программу КПЧ в период домюнхенской республики“ и „представления о послевоенном восстановлении Чехословакии с 1939 по 1941 г.“. Во второй части последовательно обобщают содержание основных документов периода 1941—1944 гг. (до Словацкого национального восстания), в которых объясняются „концепции восстановления ЧСР как национального славянского государства, включая и проблему национальных меньшинств“, затем „словацкий вопрос в программе КПЧ и политику КПС“ (1941—1943) и „концепцию восстановления ЧСР в программе КПЧ в 1943—1944 гг.“. В центре внимания авторов стоят VI и VII главы, в которых намечается „программа Словацкого Народного Совета и отклик Словацкого национального восстания в Чехии“. В них также резюмируется содержание „Кошицкой правительственной программы“.

В VIII главе, заключительной, авторы намечают „проблематику национального меньшинства в 1945—1948 гг.“.

Документы, касающиеся национально-освободительного движения, изученные до сих пор авторами, подтверждают, что чешское общество в 1944 году было подготовлено принять и инициативно предложить полное равноправие словацкого народа в качестве предпосылки и условия восстановления Чехословацкой республики.